ांदोबा

ऑगस्ट १९८२

अजिंक्यपणाचे गुपित

राजा चंद्रसेन याच्या दरबारात सर्वमित्र म्हणून एक विदूषक होता. त्याला कोणी वाक्‌चातुर्यात जिंकू शकत नव्हता. राजा त्याच्या तोंडचे चमत्कारपूर्ण वाक्‌प्रयोग ऐकून स्वतःची करमणूक करून घेई. सर्वमित्राहून वाक्‌चातुर्यात कोणी जास्त हुशार आहे का पहावे, असे राजाच्या मनात आले. त्यासाठी काय करावे, हे राजाने सर्वमित्रालाच विचारले.

सर्वमित्र म्हणाला–"प्रभो! ते काय हो तसं मोठं कठीण नाही! मला बोलण्यात जो जिंकील त्याला शंभर वराह इनाम दिले जातील असे जाहीर करावं. इनामाच्या आशेने जे येतील त्यांनी स्पर्धेला न येता जे हार मानतील त्यांना एक हजार वराह दंड द्यावा लागेल. कोणालाच इतके पैसे देणे शक्य होणार नाही, तेव्हां अशांना दहा फटके दिले जातील असे जाहीर करावे, म्हणजे झाले, असं मला वाटतं.

राजाला तो नियम फार आवडला. त्याने तो नियम देशभर जाहीरही केला. ती दवंडी ऐकून पुष्कळ लोक राजधानीत धावून आले. पहिल्या दिवशी आलेल्यांची संख्याच शंभरापर्यंत पोचली.

इतका नियम कठोर असूनही इतके लोक आले म्हणजे त्यांत काहीजण तर फार हुशार व बोलण्यात फार चतुर असले पाहिजेत. बाकीचे सर्व पैशाच्या आशेनेच मूर्खासारखे आले असले पाहिजेत, असे वाटले.

असा विचार करून सर्वमित्राने राजाला दहा दिवसांचा अवधी द्यावा, अशी विनंती केली. राजाने अवधी दिला. त्या दहा दिवसात सर्वमित्र वेष पालटून सर्वांना जाऊन एकेक करून भेटला व त्यांच्याशी बोलला. त्याने स्वतःच सर्वमित्राच्या चातुर्याचे असे वर्णन केलं की सर्व घाबरून गेले आणि सर्वांनी एकेक करून राजधानीतून पाय काढला.

त्या स्पर्धेला आलेल्यापैकी गुणशील नावाची व्यक्ती सर्वमित्राला फार हुशार आढळली. आपण त्याला बोलण्यात कदाचित जिंकू शकणार नाही असेही सर्वमित्राला वाटू लागले. आपण एकदा जरी हारलो तरी राजा आपलं तोंडही पाहणार नाही, असे त्याला वाटले.

सर्वमित्राने त्याला आपली खरी ओळख सांगितली व म्हणाला–"जर तू या स्पर्धेत भाग घेतला नाहीस तर तुला दोनशे वराह मी देईन!" गुणशील गरीब होता. त्याने विचार केला आपण जिंकतो की नाही कोण जाणे? पदरात दोनशे वराह पडले तें घेऊन तो परतला. उरलेल्यांना सर्वमित्राने सहजी जिंकले व राजाकडून मोठे इनाम मिळविले.

काही महिने लोटल्यावर राजाने पुन्हां स्पर्धा जाहीर केली. या वेळीही गुणशील आला. सर्वमित्र दोनशे वराह देऊ लागला, तेव्हां ते पुरणार नाहीत असे त्याने सांगितले. शेवटी पाचशे वराह घेऊन गुणशील परतला. इतर सर्वांना जिंकून सर्वमित्राने राजाकडून पुन्हां मोठे इनाम मिळविले.

तिसऱ्या वेळी पुन्हा स्पर्धा व्हायचे ठरले. गुणशील उत्साहाने निघाला. तेव्हा त्याचे

वडील त्याला म्हणाले–"तू दोनदां जाऊन पैसे मिळवून आलास खरा, पण संभाळून रहा! राजाशी व्यवहार आहे, त्यात धोका असू शकतो!"

"बाबा, मी आजपर्यंत स्पर्धेत भाग घेतला असेल तर ना!" असे सांगून गुणशीलने जे घडले ते थोडक्यात सांगितले.

बाप आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"वेड्या! वाक्‌पांडित्यात तू जे चातुर्य दाखवितोस ते तुला व्यवहारात दाखविता आले नाही. सर्वमित्र तुझ्या वाक्‌चातुर्याला भिऊन तुला पैसे देत आला आहे. या खेपेस तू राजासमक्ष स्पर्धेसाठी जाच. सर्वमित्र देईल त्या पैशांवर भाळून जाऊ

किरण पांडे

नकोस. स्पर्धेत भाग घेऊन राजाकडून शाबासकी मिळव!"

या खेपेस सर्वमित्राने गुणशीलला एक हजार वराह देऊ केले. गुणशीलने घेतले नाहीत. त्याच्यामुळे आपली मान खाली होणार हे सर्वमित्राने ओळखले आणि रात्रीच्या रात्री काही गुंडांना पाठवून गुणशीलच्या मुसक्या बांधून त्याला घोर जंगलात नेऊन टाकविले. गुणशील तिकडून राजधानीत पोचेपर्यंत स्पर्धा संपल्या होत्या.

त्यानंतर गुणशीलाने अनेक यत्न करून पाहिले, परंतु सर्वमित्राने त्याला एकदांही स्पर्धेत भाग घेऊ दिला नाही. दिवसेदिवस गुणशीलाच्या अडचणी वाढतच गेल्या. तो वेष पालटून जाई आणि मूर्खपणाचे सोंग करून बोलेही, परंतु सर्वमित्र त्याला ओळखून राजा पर्यंत पोचू देत नसे.

तोंपर्यंत दहावेळा स्पर्धा झाल्या होत्या. अकराव्या वेळी स्पर्धा झाली तेव्हां गुणशील आल्याचा पत्ता ही सर्वमित्राला लागला नाही. शेवटी स्पर्धेच्या वेळी त्याला इतर स्पर्धकांबरोबर आलेला पाहून सर्वमित्राची छाती धडधडू लागली.

सुरवातीला स्पर्धकांमध्ये परस्पर स्पर्धा राजाने करविल्या. गुणशील त्या सर्वांकडे तिरप्या नजरेने पहात म्हणाला—"एकदां मी दाट अरण्यात फिरत असतां एक वाघ पांच सहा पावलांवर उभा असलेला दिसला.

"काय खरंच?" पांचही स्पर्धकांनी आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

"पण तुम्ही विचारायला हवा तो प्रश्न हा नव्हे! तुम्ही विचारायला हवं होतं, तुम्ही कसे स्वतःला वांचविलेत? होय की नाहीं?" गुणशील म्हणाला.

नंतर गुणशील व सर्वमित्र दोघांची स्पर्धा सुरू झाली. समोरच्या माणसाने कोणता प्रश्न विचारावा, हे मात्र तू छान सांगितलेस. खरं, म्हणजे तुला कसा प्रश्न विचारावा हे माहीत आहे का?" सर्वमित्राने गुणशीलला विचारले.

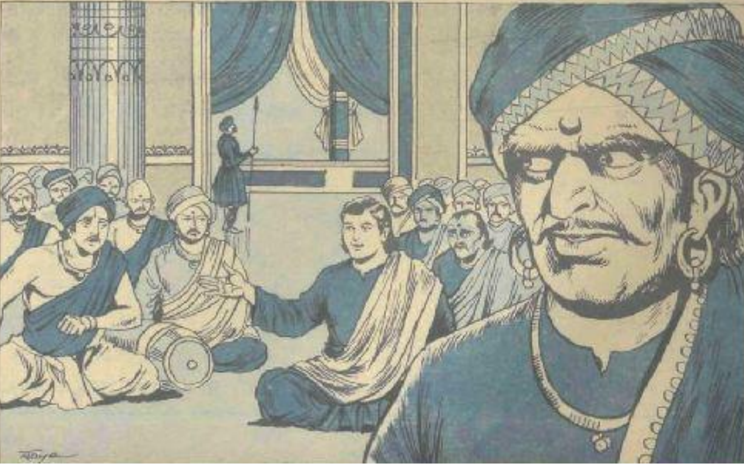
"प्रश्नाची गोष्ट मी नंतर सांगतो. आत्तांच एक गोष्ट सांगून त्याला काय प्रश्न विचारायला हवा, हेही मी सांगितले. तेच तुला आणखी एकदां सांगितलं आणि प्रश्न विचारायचा झाला तर त्यात चातुर्याने तू काही सांगू शकशील का?" गुणशीलने विचारले.

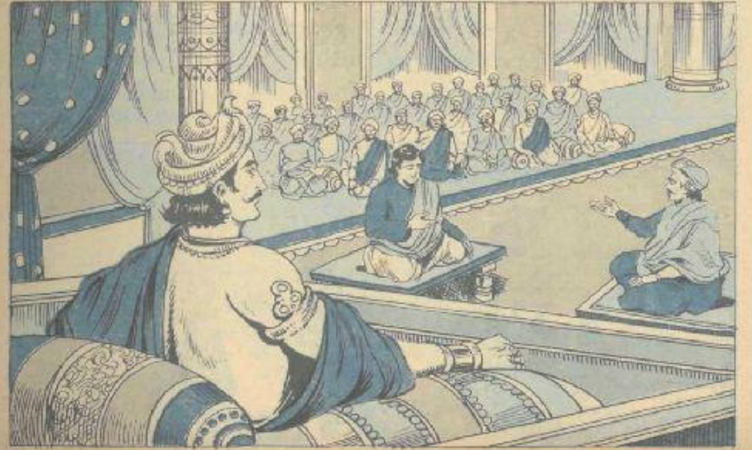
"सांगून पहा, तुलाच कळेल." सर्वमित्र त्याची थट्टा करीत म्हणाला.

"एकदां मी दाट अरण्यात फिरत असतां समोर पांच पावलांवर असलेला वाघ दिसला" गुणशील म्हणाला.

"तेव्हां तू स्वतःला वांचवून कसा बाहेर पडलास?" सर्वमित्राने विचारले.

"तो प्रश्न सामान्य बुद्धि असलेल्या माणसांनी विचारावयाचा प्रश्न झाला. तुझ्या सारख्यांनी विचारावयाचाच झाला तर असा प्रश्न विचारायला हवा होता की तू त्या जंगलात गेलासच कशाला?" गुणशील म्हणाला.

राजा कौतुकाने ते संभाषण ऐकत होता. गुणशीलने सांगितल्यासारखेच सर्वमित्राने विचारले.

"कशाला म्हणून विचारतोस? या स्पर्धात भाग घ्यायला मी येऊ नये म्हणून एकजण आडवा येत होता. म्हणून कोणाला माहीत नसलेली नवी वाट काढावी लागली." गुणशील म्हणाला.

सर्वमित्राची जणुकाही बत्तीशीच बसली. गुणशील चातुर्याने आपलं बिंग बाहेर काढीत आहे. तर आपण त्याला तसेच प्रत्युत्तर देऊन त्याला निरुत्तर केले पाहिजे! त्याला वाटले.

"तू अशी उत्तरे देशील, हे मला माहीत होते. तुला इकडे यायला आडवा येणारा सर्वमित्रच होता असेही म्हणायला तू मागे पुढे पाहणार नाहीस. तुझी ही वटवट येथे चालणार नाही. कोणी विश्वासच करणार नाही. बरं तर तू त्या वाघाच्या जबड्यातून स्वत:चं रक्षण कसं करून घेतलंस, हे तर सांगशील!" सर्वमित्र म्हणाला.

"वाघाशी दोन हात करून जिवंत परत यायला मी काही तसा शूरवीर योद्धा नाही! तो पुढे येऊ लागला तेवढ्यात तुझा मुलगा व दोघे गुंड नोकर मी इकडे न यावे, यासाठी मला आणखी एकदा मुसक्या बांधून नेण्यासाठी झुडपांतून बाहेर आले. वाघाने मला सोडले व त्यांच्यावर उडी मारली. मी ती संधी साधून पळालो आणि सरळ इकडे आलो." गुणशील म्हणाला.

मुलावर वाघाने उडी मारली हे ऐकतांच सर्वमित्र ओरडला व बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडला. राजाबरोबर तेथे जे कोणी होते चकित झाले. राजाने विचारल्यावर गुणशीलने सर्वमित्राची सर्व कारस्थाने उघड सांगून टाकली.

राजाने दरबार बरखास्त केला आणि पूर्वी स्पर्धे-साठी आलेल्या काही उमेदवारांजवळ चवकशी केली तेव्हां गुणशील म्हणाला ते खरे असल्याचे कळले. राजाने सर्वमित्राला तुरुंगात टाकले आणि गुणशीलला विदूषकाच्या पदावर नेमले.

[८]

[नरवाहन आणि समरसेन दोघे ससैन्य शत्रूवर चालून गेले. बाहेरच्या मैदानात भयंकर युद्ध झाले. विजय समरसेनाचा झाला होता. तो फार जखमी झाला होता. नरवाहनाने स्वत:ला राजा म्हणून जाहीर केले. शिवदत्ताने आपल्या अनुयायांसह चोर दरवाज्याने पळून जायचे ठरविले. पुढे-]

मंदरदेव शिवदत्त म्हणाला ते ऐकून चकित झाला व त्याने विचारले-"त्या चोर दरवाज्याने तुम्ही कोणी पूर्वी कधी गेला नव्हता का?"

शिवदत्त निरुत्साहित होऊन खाली मान करून म्हणाला-"तसा प्रसंग माझ्यावर त्यापूर्वी कधीच आला नाही. परंतु त्या चोर दरवाज्याने जायचे झाले तर मशाल किंवा दिवटीच्या मदतीशिवाय जाता येणे शक्य नाही, एवढेमात्र मी ओळखले. मी ती गोष्ट घाईत पार विसरलो होतो, परंतु सुदैवाने माझे अनुयायी विसरले नव्हते व त्यांनी ती सावधगिरी बाळगली होती. त्यांनी लगेच काही दिवट्या लावल्या आणि भुयारात उतरले. मी सुद्धा उतरलो. इतक्यात माझ्या पाठीमागच्या एकाने मला हाक मारून म्हटले-"शिवदत्त सरदार! शत्रूने किल्ल्याचे दार फोडले आहे आणि शत्रू

आत शिरला आहे. त्यांचा तो आवाज येतो आहे, पहा!"

"बरं तर चोर वाटेचे दार बंद करा आधी! नरवाहन येईपर्यंत त्यांना या चोर दरवाज्याची गोष्ट कळणारच नाही. त्या अवधीत आपण सुरक्षितपणे बाहेर निघून जाऊ. काही भ्यायचे कारण नाही!"

त्या काळोख्या चोरवाटेने काही अंतर चालून गेल्यावर आमच्या वाटेवर एक लोखंडी साखळी लोबंत असलेली दिसली. मान वर करून पाहिले. तेथे भुयाराच्या वरच्या बाजूला एक दार सहजी दिसणार नाही असे लावून ठेवल्यासारखं दिसलं. साखळी थोडीशी ओढून पाहिली तर आंत फवाऱ्यासारखं पाणी आलं. तेव्हां तेथे ते दार असं झांकून कां ठेवलेले होते हे माझ्या लगेच लक्षात आलं. कोण्या शत्रूने ओळखलं की चोरवाटेने कोणी पळून गेला असावा व त्याला पकडण्यासाठी पाठलाग सुरू केला तर शत्रूला पुढे येऊ न देण्यासाठी ती साखळी ओढून सर्व चोरवाट पाण्याने भरून काढता यावी, यासाठी ती व्यवस्था करून ठेवली होती. उपाय मात्र फारच छान होता. तसं काही करण्याची गरज आहे का असा विचार करून मी भुयारात मागे वळून, दिसले तितकं दूरवर पाहिलं. माझा अंदाज बरोबर निघाला. मला काही दिवट्या हालतांना त्या बाजूला दिसल्या. म्हणजे शत्रूला आपण इकडून जात असल्याचे कळले म्हणावयाचे! तेव्हां जास्त विचार करायला वेळच नव्हता. मी ती सांखळी धरून अंगातलं बळ एकवटून जोराने ओढली. लगेच ते दार खाली आदळलं आणि त्या पाठोपाठ पाण्याचा मोठा धबधबाच भुयारात कोसळलेला ऐकू आला.

आतां यापुढे जितक्या लवकर होऊ शकेल तितक्या लवकर भुयारातून बाहेर निघून जाणे आवश्यक होते. कारण नरवाहन मैदानात निघणाऱ्या चोटवाटेच्या दारावर आपले सैनिक आणून उभे करील हेही तितकेच नक्की होते. तसे झालं तर

मी व माझे सर्व अनुयायी यांची दशा पिंजऱ्यात सांपडलेल्या उंदरांसारखी होण्याची शक्यता होती.

थोड्याच वेळाने आम्ही भुयाराच्या दुसऱ्या टोकाला येऊन पोंचलो. तेथे भुयाराच्या पायथ्यापासून दारापर्यंत जायला पायऱ्या केलेल्या होत्या. आम्ही आपली चाहूल दिल्याशिवाय मांजराच्या पावलांनी पायऱ्या चढून गेलो आणि दाराला कान लावून बाहेरून काही आवाज ऐकू येतो का पाहिले.

काही वेळ काहीच आवाज आला नाही. तेव्हां ते दार उघडून बाहेर पडण्याचं ठरविलं. बाहेर शत्रूचे भय नसल्याची खात्री झाली. म्हणून मी अंगातलं सर्व बळ एकवटून दार उघडण्याचा प्रयत्न करणार इतक्यात, मला पलीकडून घोड्यांचा हिण-हिणण्याचा आवाज व लोकांच्या बोलण्याचा आवाज ऐकू आला.

एक जण म्हणाला–"सर्व तर सामसूमच दिसतं आहे. झाडाच्या बुंधाजवळचे दार तर चांगलं बंदच दिसत आहे!"

"अस्सं! तर मग ते सर्व बंडखोर भुयारातल्या पाण्यात उंदरासारखे तडफडत बुडून मरण पावले असावेत" आणखी एक जण म्हणाला. नंतर काही वेळ कोणीच काही बोलल्याचे ऐकू आले नाही. आतां काय करायचं असा विचार करीत मी उभा असतां कर्कश आवाजात अधिकारवाणीने कोणी-तरी गरजला–"इतका वेळ गप्पा मारीत उभे राहण्यात काय अर्थ आहे? ते बंडखोर बुडून मेले की आपण येण्याआधी या दारांतून बाहेर येऊन निसटून जंगलात पळून गेले हे आपल्याला माहीत नाही. नंतर तो शिवदत्त मेला की जिवंत राहिला तरी त्याचे डोके आणून देणाऱ्याला एक सामंत राज्य देईन असे राजा नरवाहन याने वचन दिले आहे."

"बरं पण, आतां काय करावे, म्हणतां?" त्या दोघांनी एकदम विचारले.

"जाऊन त्या झाडाच्या बुंधात जो चोर दरवाजा आहे, तो उघडून पहा. त्या दारापर्यंतची चोरवाट पाण्याने भरून गेली असेल तर त्याचं प्रेत सुद्धा आतां मिळणार नाही. तसं नसेल..."

त्याचं बोलणं संपण्यापूर्वीच दाराजवळूनच भयंकर सिंहगर्जना ऐकू आली. त्या पाठोपाठ आणखी काही लहानमोठ्या गर्जना झाल्या. तेथे बोलत असलेले नरवाहनाचे सैनिक मागे फिरल्याची सूचना त्यांच्या हिणहिणणाऱ्या घोड्यांच्या आवाजावरून कळत होती. मागे जाण्यासाठी सैनिकांच्या आरोळ्यासुद्धा ऐकू येत होत्या.

"त्या झाडाच्या बुंधाजवळ कोणते तरी वाघ सिंह आहेत. जिवाला धोका आहे, मागे फिरा!" एक जण ओरडला. त्या पाठोपाठ त्यांचा सरदार ओरडला–

"फक्त सिंहच काय, हत्ती, अस्वले असली तरी कामे पुरी झाल्याशिवाय मागे फिरतां कामा नये! भितरे भागूबाई असतील त्यांची डोकी उडवीन. खबरदार! बजावून ठेवतो."

त्यानंतर सिंहांनी त्यांच्यावर हल्ला केल्यासारख्या गर्जना आणि लोकांच्या किकाळ्या, घोड्यांच्या आदळण्याचा आवाज आणि सर्व गोंधळ उडून गेल्याच्या सूचना बाहेरून कानावर येऊ लागल्या. मी आपल्या अनुयायांसह निसटून जायला याहून जास्त चांगली संधी कोठून मिळणार? असे मला वाटू लागले.

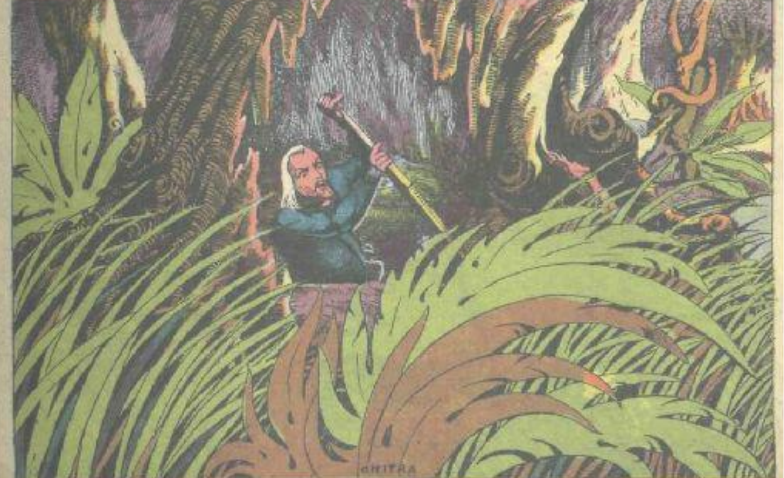
नरवाहनाचे सैनिक सिंह वगैरे हिंस्र जनावरांना ठार केल्यानंतर लगेच भुयाराच्या दाराजवळ येऊन उभे राहतील व मग आमची कत्तल होईल हे मला कळत होते.

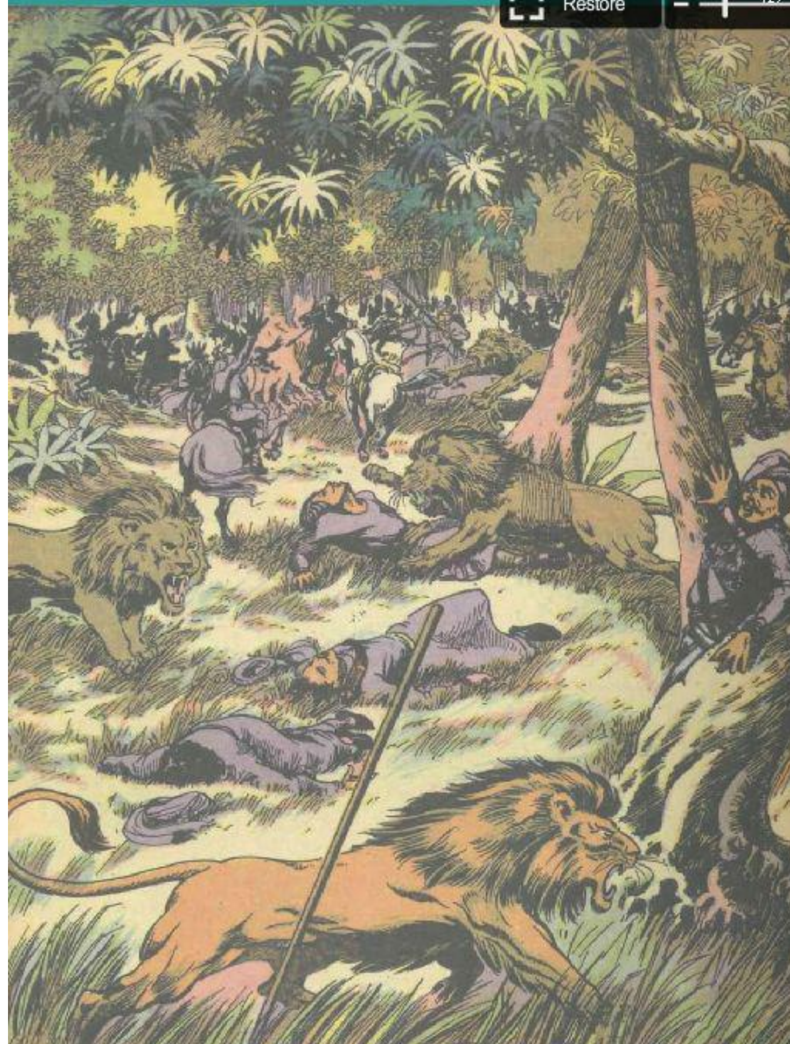
मी आपल्या सैनिकांना जवळ बोलावून त्यांना सर्व परिस्थिती समजावून सांगितली व आपल्यापैकी काही जण जरी जिवंत बाहेर निसटून जाऊ शकलो तरी बरे, असे समजावून सांगितले. नरवाहनाचे सैनिक हिंस्र पशूंपासून आत्मसंरक्षण करण्यात गुंतले असतां त्यांना तोंड देऊन पळून जावे लागले तरी किंवा त्यांची नजर चुकवून जाण्याचे झाले तरी याहून जास्त चांगली संधी मिळण शक्य नाही, हे प्रत्येकाला पटले.

त्यावेळी नायक म्हणून माझ्यावर फार मोठी जबाबदारी होती. म्हणून मी थोडा कचरतही होतो. आतां मी आपल्या अनुयायांना ज्या सूचना देईन किंवा आज्ञा करीन त्यांवरच आम्हां सर्वांचे भविष्य अवलंबून होते. माझ्या बरोबर माझ्या अनुयायांच्या जीवन मरणाचा तो प्रसंग होता. तीच एक तशी अनुकूल संधी होती पळून जायला. काही मिनिटांतच आमचे भविष्य ठरणार होते.

मी आणखी थोडा देखील वेळ न घालवितां तो चोर दरवाजा उघडला. गंज खाल्लेला तो दरवाजा उघडतांना 'करं' 'करं' असा कर्णकठोर आवाज झाला. मी बाहेर पाहिले मात्र, तेथें उडून गेलेला

गोंधळ वर्णनातीतच होता. सर्वच भयंकर होते.

सिंह एक किंवा दोन नव्हते. पांच सहा तरी होते आणि घोडेस्वारांवर एकदम तुटून पडले होते. ते सैनिक सुमारे वीस-जण असावेत. ते झाडीत सापडले होते आणि सिंहांच्या हल्ल्यातून स्वतःची सुटका-करून पळून जाणे त्यांना कठीण झाले होते. ते आपले भाले सिंहांवर फेकूही शकत नव्हते आणि सिंहांच्या हल्ल्यासमोर टिकाव धरून उभे राहणे त्यांना कठीण जात होते.

थोडयाच अंतरावर घोडयावर बसलेला त्यांचा नायक हातातली तलवार हवेत गरगर फिरवीत ओरडत होता–"घाबरू नका! वार करा! ठार करा त्यांना!" परंतु तो मात्र सिंहाच्या वाऱ्यालाही जात नव्हता. एवढंच नव्हे तर प्रसंग आला तर पाय कसा काढायचा याचाच विचार करीत होता. तो आपल्या घोडयाला मागे ओढीत होता, त्यावरुनच ते कळत होते.

मी, आपल्या अनुयायांसह भुयाराच्या दारांतून बाहेर पडलो, ही गोष्ट नरवाहनाच्या त्या सैनिकांपैकी एकानेही पाहिली नाही की त्यांच्या नायकाच्याही लक्षात आले नाही. त्यांचे लक्ष स्वतःच्या रक्षणा-साठीच एकवटलेले होतं. मी माझ्या अनुयायांसह झाडाझुडपांच्या आडून पाय काढीत एकेक पाऊल पुढे टाकीत काही वेळाने नरवाहनाच्या सैनिकांच्या मागच्या बाजूला पोचलो. एका बाजूने त्यांच्यावर सिंहांचा हल्ला होत होता. दुसऱ्या बाजूने आपण अकस्मात् हल्ला करून त्यांचा संहार करावा असे माझ्या मनात आलं.

माझा विचार मी आपल्या अनुयायांना कळवितांच त्यांना ते पटले. परंतु कदाचित् नरवाहनाच्या सैनिकांना सोडून सिंह आपल्यावरच तुटून तर पडणार नाहीत अशी एक शंका मनाला चाटून गेली. "परंतु आपण मरायलाच तयार झाल्यावर मरण शत्रूच्या हातून आले काय किंवा सिंहाच्या

तोंडी आले काय, दोन्ही एकच." असे मी म्हणालो.

झुडपाआड उभा राहून मी जयघोष केला–"समरसेन की जय!" आणि पाठी-मागून नरवाहनच्या सैनिकांवर तुटून पडलो. माझे अनुयायीही तितक्याच उत्साहाने शत्रूवर तुटून पडले.

सर्वात प्रथम त्यांच्या नायकाचे डोके उडाले आणि दूर एका झुडपात जाऊन पडले. माझ्या अनुयायांनी शत्रूला सापडला तसा जागच्या जागी कापून काढला. त्या गडबडीत सिंहांची गोष्ट कोणाच्याही लक्षात आली नाही. शिवाय दोन तीन सिंह नरवाहनाच्या सैनिकांचे भाले खाऊन दूर तडफडत पडलेले होते. उरलेले आमचा जयजयकार व दाणगा उत्साह पाहून घाबरून पळून जाऊ लागले.

पांचसहाच मिनिटात नरवाहनाचे सर्व सैनिक आमच्या तलवारीचे वार खाऊन गारद झाले. आपल्यावर एकाएकी हल्ला करणारे कोण हे कळण्यापूर्वीच बरेच जणांचे प्राणोत्क्रमण झाले होते. तरी उरलेले दहा-बारा जण सावध झाले. त्यांच्यापैकी एक-कंठशोष होईल इतक्या जोराने ओरडला– "तो पहा शिवदत्त, बंडखोर! करा कत्तल त्याची! त्याचं डोके एक राज्य मिळवून देईल!" असा ओरडत तो माझ्यावर देहभान विसरून चालून आला.

त्या सैनिकाने दाखविलेले धैर्य व साहस पाहून त्याच्या अनुयायांत सुद्धा धैर्य व साहस आले! ते सर्व एकजुटीने माझ्यावर व माझ्या अनुयायांवर तुटून पडले. ते पाहून विजयगर्वाने निश्चिंत झालेल्या माझ्या अनुयायांपैकी काही जण शत्रूसमोर टिकाव धरू न शकल्यामुळे जमिनीवर आद-ळले. तितक्यात मी शत्रूच्या त्या शूर नायकाच्या घोड्याच्या मानेत तलवार खुपसली. त्या सरशी तो घोडा मागच्या पायांवर उभा राहिला आणि घोडेस्वार तोल जाऊन जमिनीवर आदळला. घोडा किंकाळत त्याच्या अंगावर धडामदिशी पडला. (क्रमशः)

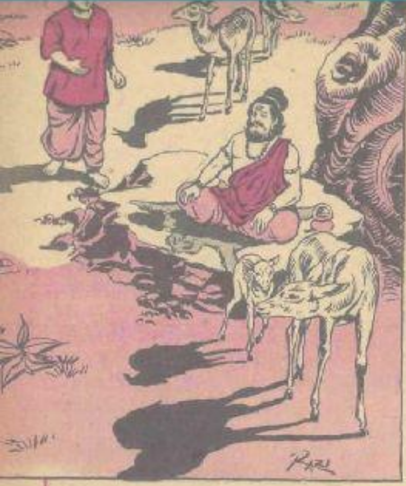

न्याय निवाडा

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा, तू मध्यरात्रीच्या वेळी कोणासाठी एवढी मेहनत करीत आहेस? हे तू कोण्या सज्जन पुरुषासाठी करीत आहेस की दुर्जन माणसासाठी, ते महत्वाचे नाही. निश्चय-पूर्वक प्रयत्न केल्यास सज्जन किंवा दुर्जन हा भेदभाव न राहतां कोणालाही अपूर्व शक्ती संपादन करून घेता येते. परंतु त्या शक्तीचा प्रयोग आठ दहा जणांवर केल्यास त्यांतील न्यायान्यायाचा निवाडा कसा करावयाचा? त्याचे एक उदाहरण म्हणून तुला शंभू व गोपू या दोघां मित्रांची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

वेताळाच्या गोष्टी

विजयपूर राज्यातल्या एका लहानशा गावी शंभू व गोपू नावाचे दोघे मित्र रहात असत. ते दोघे मोलमजुरी करून आपला उदरनिर्वाह चालवीत. त्या दोघांपैकी शंभू हा अगदी भोळा सांबच होता. तसा तो हुशार होता. गोपू थोडा खोल, चतुर व थोडा स्वार्थीही होता.

एकदा गोपू शंभूला म्हणाला–"या अनिश्चित जीवनाचा कंटाळा येऊ लागला आहे, बुवा! आपण आपलं गाव सोडून देशातले निरनिराळे प्रांत पाहून येऊ या. कोठे तरी आपलं सर्व दारिद्र्य कायमचं नाहीसे करण्यासारखं काही तरी काम नक्कीच मिळेल."

शंभूला मित्राचा विचार पसंत पडला नाही. म्हणाला–"लोभ हा माणसाला नेहमीच पतनाकडे ओढीत नेतो. कोठे गेलं तरी आपल्याला मोल मजुरी करूनच पोट भरावं लागणार की नाही! अशा परिस्थितीत ज्या गावी जन्मलो व वाढलो ते गाव सोडून जाण्यात काय शहाणपण आहे?"

गोपूला ते पटलं नाही. तो दुसऱ्याच दिवशी आपलं गाव सोडून निघाला आणि काही दिवसांनी फिरत फिरत जंगलात एक माणूस तपश्चर्या करीत बसला होता तेथे आला.

तपश्चर्या करणारे मुनी त्यांच्याजवळ काही मागितलं तर देतात असे त्याने ऐकले होते. म्हणून त्या तपस्वी मुनीला नमस्कार करून त्याने आपल्या दारिद्र्याची गोष्ट त्यांच्यासमोर निवेदन केली आणि श्रीमंत होण्याचा काही मार्ग असेल तर दाखविण्यास विनंती केली.

मुनी त्याचे बोलणे ऐकून स्मित करून म्हणाले–"बाबा रे, कष्ट केल्याशिवाय काहीही फुकट लाभत नाही." तरी तू एकाग्रचित्त होऊन एका जागी कष्ट न मानता बसायला तयार असशील तर तुला एक मंत्र देतो. तू त्या मंत्राचा जप करीत काही काळ तपश्चर्या केलीस तर लक्ष्मी तुझ्यावर प्रसन्न होईल."

गोपू त्या गोष्टीस कबूल झाला. मुनीने त्याला मंत्रोपदेश केला.

जंगलात एका बाजूला एक मोठा डोंगर होता. गोपू त्या डोंगरावर एका जागी बसून तपश्चर्या करू लागला. त्या डोंगरावर शृंगी नावाचे एक भयंकर भूत रहात होते. त्याचे पूर्वीचे निवासस्थान विन्ध्य पर्वतावर होते. तेथे एका मुनीने घोर तपश्चर्या सुरू केली. त्याच्या तपश्चर्येची भीती वाटून शृंगी विन्ध्य पर्वत सोडून या डोंगरावर येऊन राहू लागले होते.

गोपूने तपश्चर्या सुरू करतांच शृंगीला भीती वाटू लागली. त्याला काही तरी उपाय करून हाकलून लावायचे ठरवून ते भूत गोपूजवळ जाऊन म्हणाले–"काय रे, तू या लहान वयातच तपश्चर्या करू लागलास! कारण तरी काय?"

लक्ष्मीला प्रसन्न करून धनसंपादन करण्याच्या विचाराने तपश्चर्या आरंभिली असल्याचे गोपूने सांगितले.

भूत स्मित करून म्हणाले–"यासाठी तपश्चर्या करायला हवी का? तुला हव्या त्या अद्भुत शक्ती मी देऊ शकेन. त्या शक्तींचा प्रयोग करून तुला वाटल तितके धन संपादन करतां येईल. त्यानंतर मात्र या डोंगराच्या बाजूला सुद्धा येऊ नकोस!"

गोपू त्या गोष्टीस कबूल झाला. भुताने त्याला क्षुद्र मंत्र देऊन अद्भुत शक्तीवर अधिकार होईल असे केले.

अशा तऱ्हेने क्षुद्र शक्ती प्राप्त करून गोपू लगेच आपल्या "वी आला आणि

सर्व गांवकऱ्यांना पिंपळांच्या पारावर जमवून त्याने प्राप्त केलेल्या अद्भुत शक्तींचे तिखट-मीठ लावून वर्णन करून सांगितले.

गावकरी त्याच्या त्या अद्भुत शक्तीवर विश्वास करतात की नाही हे आश्चर्याने तो पहात असतां एक तरुण उभा राहून म्हणाला–"अरे गोपू, नुसत्या गप्पा मारू नकोस तुझ्या त्या अद्भुत शक्तींचे थोडस प्रदर्शन कर की!"

गोपू रागाचा आव आणून म्हणाला–मी गप्पा मारतो आहे का? मी तत्क्षण तुझं तोंड बंद करतो पहा! हिंमत असेल तर तू मघां म्हणालास ते पुन्हां म्हण पाहूं!"

त्या तरुणाने किती प्रयत्न केला तरी त्याच्या तोंडावाटे एक शब्दही उमटला नाही. लोक आश्चर्यचकित होऊन पहात असतां गोपू थोड्या अंतरावरच्या खूप आंबे लागलेल्या एका झाडाकडे बोट दाखवून म्हणाला–"हे झाड मी एका क्षणात भस्म करून दाखवितो." असे म्हणत त्याने हात वर केला. आंब्याचे झाड लगेच जळू लागले आणि भस्म होऊन गेले.

इतका वेळ गावकऱ्यांबरोबर बसून सर्व रहात बसलेला शंभू गोपूजवळ आला व म्हणाला–"शंभू, तू अद्भुत शक्ती संपादन केल्या आहेस या गोष्टीची आम्हां सर्वांना खात्री झाली आहे. आता आज हे प्रयोग पुरेत! चल घरी जेवू या जाऊन!" असे म्हणत त्याला घरी घेऊन गेला.

बोलतांना शंभूने सर्व अद्भुत शक्ती त्याने कशा संपादन केल्या मोठ्या ऐटीत वर्णन करून सांगितले आणि पुढे त्यांचा प्रयोग धन संपादनार्थ तो कसा करणार आहे, हेही सांगितले.

शंभू ते सर्व शांतपणे ऐकत राहिला. नंतर त्याने गोपूला जेवायला वाढले आणि त्यांत थोडे विष कालविले. ते खाल्ल्यावर शंभू जमिनीवर गडबडा लोळू लागला. नंतर उठून वेड्यासारखा रस्त्यावर धावत राहिला. तो ओरडू लागला–"शंभूने त्याला विष घातले" आणि ओरडत जागच्या जागी मरून पडला.

शंभूवर खुनाचा आरोप लागला. शिपायांनी त्याला कैद करून राजा वसंतसेन याच्यासमोर उभे केले. वसंतसेन हा धर्मभीरु व न्यायपरायण राजा आहे अशी प्रजेत त्याची ख्याती होती. अशा राजाने शंभूला भर दरबारात बोलावून खुनाविषयी त्याची जबानी घेतली व त्याला कठोर शिक्षा न करता त्याला गावाचा न्यायाधिकारी नेमले व तशी आज्ञा काढली.

वेताळ येथवर कथा सांगून म्हणाला–"राजा तुला वसंतसेनाची ती वागणूक विक्षिप्तपणाची वाटत नाही का? ती न्यायविरुद्ध नाही का? कोणी खून केला असेल तर त्याला फाशीची शिक्षा करण्याचा कायदा नाही असा देश मिळणार नाही. मग ती शिक्षा न करणारा राजा सिंहासनावर बसायला अपात्रच नाही का? या शंकांचे समाधान कारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"स्थूल दृष्टीने पाहतां राजाने केले ते न्यायविरुद्धच दिसते. परंतु शंभूने प्रजेच्या हिताकडे लक्ष देऊन तो खून करण्याचे धाडस केले, राजाने ही गोष्ट ओळखली. गोपूने संपादन केलेल्या अद्भुत शक्ती क्षुद्रशक्तीच होत्या. तो धनलोभी तर होताच, दया व धर्म यांचाही शत्रू होता. त्याचा विरोध करणाऱ्याचे त्याने तोंडच बंद केले आणि एक वृक्षच जाळला. असा मनुष्य जिवंत राहिला तर तो समाजद्रोहच करणार हे ओळखूनच त्याने शंभूला विष दिले. त्यात त्याचा व्यक्तिगत स्वार्थही नव्हता. हे समजू शकण्याची शक्ती असल्यामुळेच वसंतसेन राजाने त्याचा सत्कार केला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

स्वार्थीपणाबद्दल शिक्षा

माणिक्यपुरी राज्यात मंथर नांवाचा पाहरेकऱ्यांचा एक प्रमुख होता. त्याच्या हाताखाली निरनिराळ्या ठिकाणी पाहारा देणारे पाहरेकरी होते. काही हेरही हेरगिरीसाठी नेमलेले होते. राज्यात अनेक जागी चोऱ्या वगैरे होऊ लागल्या होत्या. शेजारच्या राज्यातले काही हेरही हेरगिरी करण्यासाठी राजधानीत येत.

मंथर फार स्वार्थी होता. हाताखालच्या लोकांशी निर्दयपणाने वागे त्यांच्यापैकी कोणी आपली कामगिरी उत्तमप्रकारे बजावली तर त्याचे श्रेय त्यांना मिळू न देतां स्वतःच ते घेई व त्याबद्दल राजाकडून इनामही मिळवी. परंतु त्यांच्या हातून कधी काही चूक घडल्याने राज्याचे नुकसान झाले तर ती चूक हाताखालच्या लोकांवर ढकली आणि त्यांच्या विरुद्ध राजाकडे तक्रार करी.

एकदां राजधानीच्या पूर्वीकडील दाराजवळ नेमलेल्या पाहारेकऱ्यांपैकी एकाने शत्रूच्या हेराला पकडले आणि आपला प्रमुख मंथर याच्यासमोर त्याला हजर केले.

मंथरने त्या पाहारेकऱ्याची वर वर स्तुती करून त्याला शाबासकी दिली व राजाकडे जाऊन म्हणाला–"महाराज, मी रात्री पूर्वेकडच्या महाद्वाराजवळ वेष पालटून आत शिरलेल्या एका हेराला पकडले आहे. माझ्या हाताखालचे पाहरेकरी आपल्या कर्त्तव्याचे पालन करण्यात चुकारपणा करतात."

"ते तर मलाही दिसतंच आहे. तू दलप्रमुख आहेस आणि तुलाच हे काम करावं लागलं म्हणजे हे पाहरेकरी करताहेत तरी काय? फुकटाचा पगार खात आहेत! त्यावेळी तेथे जो पाहाऱ्यावर होता त्याला एक आठवडाभर कामावर येऊ नकोस म्हणून सांग. त्याचा एक आठवडाभराचा पगार कापून टाक आणि त्याला चांगली तंबी दे!"

नंतर राजाने मंथर आपल्या कामात कर्त्तव्यनिष्ठ असल्याबद्दल त्याची पाठ थोपटली आणि दरबारात त्या गोष्टीचा उल्लेख करून त्याचा सत्कारही केला. शत्रूच्या हेराला पकडून देणाऱ्या पाहरेकऱ्याच्या मनाला ती गोष्ट फार लागली.

राजाचा प्रधान रुद्रनाग हा धर्मभीरु व न्यायपरायण शासक होता. राज्याचे अधिकारी किंवा प्रजा आपले कष्टसुख निवेदन करायला सरळ प्रधानाकडे निर्भयपणे जात येत. तो पाहारेकरी प्रधानाकडे गेला व त्याने त्याच्यावर झालेल्या अन्यायाचे गाऱ्हाणे निवेदन केले.

प्रधानाच्या कानावर, मंथरच्या या स्वार्थबुद्धीविरुद्ध अनेक कागाळ्या त्या पूर्वीच आल्या होत्या. परंतु प्रत्यक्ष कोणी येऊन फिर्याद करून न्याय मागितला नव्हता. म्हणून प्रधानाला काहीच करणे शक्य नव्हते. त्याने कैदेत पडलेल्या शत्रूच्या हेराकडे आपल्या नोकराला पाठविले वास्तविक काय घडले हे विचारून यायला सांगितले.

नंतर तो पाहारेकऱ्याला म्हणाला–"तू जास्त काळजी करण्याचे कारण नाही. न्यायोचित जें करणे योग्य होईल तेच करीन. तू एका आठवड्यानंतर कामावर हजर हो. हजर झाल्यावर मी सांगतो तसे कर." असे पाहारेकऱ्याला सांगून त्याने काय करायचे ते समजावून सांगितले.

आठवडा लोटल्यावर पाहारेकरी कामावर रुजू झाला व त्याने आणखी एका हेराला पकडले आणि मंथरकडे त्याला घेऊन गेला. मंथरला फार आनंद झाला. पगार कापल्यामुळे पूर्वी जे नुकसान झाले होते त्याची भरपाई करून देतो असेही त्याने सांगितले.

राजा दरबारात बसला असतां मंथर त्या शत्रूच्या हेराला घेऊन राजाकडे गेला आणि म्हणाला–"महाराज, एक आठवडा जेमतेम लोटला असेल, शत्रूचा आणखी

श्री ना. स. सलोटे

एक हेर वेष पालटून राजधानीत शिरला आहे. दारावरचे पाहारेकरी आपली कामें, जबाबदारीने पार पाडीत नाहीत. रात्री पूर्वेकडील दारावरचे पाहारेकरी सावध आहेत की नाही, याची पाहाणी करण्यासाठी मी गेलो. त्यांनी, हा शत्रूचा हेर राजधानीचे दार पार करून आत शिरला हे पाहिलेंही नाही. म्हणून मीच याला पकडून याच्या मुसक्या बांधल्या."

त्यावेळी राजाजवळच प्रधान रुद्रनाग बसलेला होता. त्याने त्या हेराला विचारले– "शत्रूच्या नागरिकाचा वेष धारण करून तू आमच्या देशातली गुपिते काढून घ्यायला आलास हा तुझा केवढा मूर्खपणा आहे, हे तुला कळलं नाहीसे दिसते आहे! म्हणून सहजी तू सापडलास, होय ना?"

तो हेर थोडेसे स्मित करून म्हणाला– "प्रधानांनी क्षमा करावी! मी या देशाचाच नागरिक आहे. मी शेजारच्या नागरिकाचा वेष करून मी शेजारच्या राज्यात हेरगिरी करून परत आलो आहे! मी कोण हे पूर्वेकडच्या दारावरील पाहारेकऱ्यांना माहीत आहे."

ते ऐकून क्रुद्ध मुद्रेने मंथरकडे पहात म्हणाला–"हे मी काय ऐकतो आहे?"

मंथर घाबरून जाऊन थरथर कापू लागला आणि मान खाली करून गप्प उभा राहिला. प्रधान रुद्रनाग त्याला म्हणाला–"मागे एका हेराला स्वतः धरून आणले आहेस असे खोटे सांगून महाराजांकडून तू इनाम मिळविलेस. परंतु त्याला पकडले होते एका पाहारेकऱ्याने. तू आपल्या स्वार्थबुद्धीने त्याच्यावर खोटा आरोप लावलास आणि त्याला आठवडाभर कामावर हजर होऊ दिलें नाहीस. तुझं ते बिंग बाहेर काढण्यासाठी हा घाट घालावा लागला होता."

मंथरने वर मान केली नाही. राजाने त्याला ताबडतोब कामावरून काढून टाकले व शत्रूच्या हेराला पकडणाऱ्या पूर्वेकडील दारावरच्या पाहारेकऱ्याला दल प्रमुखाच्या पदावर नेमले.

बरोबर इलाज

दूरवर असलेल्या एका गावातून एक वैद्य विजयनगरात येऊन पोहोचला, त्याने आजूबाजूला कोणीही वैद्य नाही, अशा ठिकाणी आपला दवाखाना उघडला. त्याने ह्या गोष्टीची सूचना आजूबाजूच्या लोकांना जाऊन सांगितली.

एक आठवडा लोटला. परंतु एकही रोगी त्याच्याकडे इलाज करायला आला नाही. त्या गोष्टीचे वैद्याला खूप आश्चर्य वाटले. ह्याच गोष्टीचा विचार करीत असतांना एके दिवशी तो दारात जाऊन उभा राहिला. निरनिराळ्या रोगाने त्रस्त झालेले लोक त्याला दवाखान्याच्या समोर आलेले दिसले, परंतु ते बाहेरच्या बाहेर नजर टाकून परत जाऊ लागले

वैद्याने त्या लोकांना बोलावून आणले व विचारले–"तुम्ही लोक दवाखान्यापर्यंत येऊन स्वतःवर इलाज केल्याशिवायच परत कां जाऊ लागला आहांत?"

त्यातल्या एका आजारी माणसाने फुलांच्या ताटव्याकडे नजर टाकीत म्हटले–"फुलांचे हे ताटवे पाणी न घातल्यामुळे सुकत चालले आहेत. पैसे देऊन विकत घेतलेली ही रोपे आपण काळजीपूर्वक पहात नाही. अशा परिस्थितीत तुम्ही आमची अशी कोणती काळजी घेणार अशी शंका आमच्या मनांत उत्पन्न झाली. त्यामुळे आम्ही परत जाऊ लागलो.

तावडतोब वैद्याने पाणी आणून रोपांना घातले. त्या दिवसापासून तो फुलझाडाची पूर्णपणे काळजी घेऊ लागला, पाणी घालू लागला. दोन-आठवड्यांनी फुलांची झाडे हिरवीगार दिसू लागली. आजारी लोक सुद्धा एक एक करून त्याच्या दवाखान्यात उपचाराकरता येऊ लागले.

खरा पाहुणचार

नित्यानंद नावांचा एक संन्यासी आपल्या शिष्यांबरोबर देशाटन करीत करीत एके दिवशी शिवपूर नावाच्या गावाजवळ येऊन पोहोचला. तोपर्यंत रात्र होऊन गेली होती. त्याच बरोबर वादळाची लक्षणे दिसू लागली होती. विजा चमकू लागल्या होत्या. ढगांचा गडगडाट होऊ लागला. नित्यानंद व त्याचे शिष्य धावत पळत एका धर्मशाळेत येऊन पोहोचले.

नित्यानंदाला प्रथमच माहित होते की, शिवपूर एक संपन्न गाव आहे. दहा वर्षापूर्वी जेव्हां तो दक्षिण यात्रा करावयास निघाला तेव्हां तो ह्या गावात आला होता. त्यावेळेस त्याचा तेथील लोकांनी उत्तम पाहुणचार ठेवला होता. त्यामुळे त्याला खात्री होती की, इतक्या रात्री सुद्धा त्याची व त्याच्या शिष्यांची चांगल्या तऱ्हेने खाण्या पिण्याची रहाण्याची बडदास्त ठेवली जाईल. त्याच विचाराने त्याने आपल्या दोन शिष्यांना आपला समाचार देण्याकरिता पाठवले.

तोपर्यंत अर्धी रात्र उलटली होती. जोरदार पाऊस पडू लागला होता. अशा परिस्थितीत त्याना खायला देण्याकरिता कोणीच तयार झाला नाही.

शिष्यांनी गावातून परत येऊन नित्यानंदना ती गोष्ट सांगितली. त्यावर रागाने जळफळत. ओरडले–"काय हे! हे गाव इतके बिघडले आहे तर? रात्रभर उपवास करावा लागणार आपल्याला."

त्याच वेळी एक माणूस पावसात भिजत त्याच धर्मशाळेत आला. नित्यानंदाचे बोलणे ऐकून त्यांना नमस्कार करून आपला परिचय देत म्हणाला–"महाराज, माझे नाव रामदास आहे. मी शेजार गावाहून परत जात असताना पावसात भिजल्यामुळे थोडा वेळ निवारा म्हणून ह्या धर्मशाळत आलो. मी ह्या गावचा राहाणारा आहे."

त्यावर नित्यानंद संतापून म्हणाले–"हे काय गाव आहे? तुम्ही लोक शेवटी साधूसंताचा आदर सत्कार करायला केव्हां शिकणार?"

"महाराज मी एक साधारण माणूस आहे. अशा वेळेला आपल्या सारखे साधू महाराज आले तर त्यांची रहाण्याची खाण्यापिण्याची सोय करण्याकरिता आमच्या गावच्या बड्या लोकांची एकच झुंबड लागत असे. माझ्या सारख्या लोकांना त्यांचे दर्शन मिळणे सुद्धा अशक्य आहे. आज अशा जोरदार पावसात माझे भाग्यच उजळले म्हणायचे. मी आत्ताच घरी जातो व आपल्या सर्व लोकांकरिता जेवण्याखाण्याची सोय करतो." रामदास म्हणाला.

नित्यानंदाने रामदासचे आतिथ्य आनंदाने स्विकारले. पहाटे पहाटे नित्यानंदांना कळले की, जेवण तयार आहे. ते आपल्या शिष्यांबरोबर रामदासच्या घरी येऊन पोहोचले. तेथे एका छोटचा झोपडीत साध्या जेवणाची तयारी पाहून नित्यानंदाना राग आला व ते म्हणाले–"काय रे, हे साधे जेवण तयार करायला तुम्हांला इतका वेळ लागला? आता लवकर वाढायला सांग. सर्वजण भुकेले आहेत."

रामदास मोठ्या अदबीने हळू आवाजात म्हणाला–"स्वामी, पावसामुळे सर्व वस्तू जमवून स्वयंपाक करायला थोडा उशीर झाला. कृपया आम्हांला माफ करा."

त्यानंतर जेवण वाढण्यात आले. नित्यानंदाच्या एका शिष्याने जोराने ओरडून विचारले–"हे काय वरण आहे कां? ह्यांत मीठ कुठंय?"

दुसरा शिष्य रागावून म्हणाला–"भाजीत तर तिखटाचा पत्ताच नाही?"

तिसरा चेष्टेने म्हणाला–"आजच मला समजले की. खीर नावाचा प्रकार असाच करतात हे."

स. वि. देशमुख

अशा तऱ्हेने काहींना काही दोष काढून संन्यासी व त्याच्या शिष्यांनी कसेबसे आपले जेवण उरकले. जेव्हां नित्यानंद आपल्या शिष्यांसमवेत धर्मशाळेत निघाले तेव्हां रामदासने नित्यानंदाना हात जोडून विनंती केली. "स्वामी, आपण मला व माझ्या कुटुंबाला क्षमा करा. माझ्या बायकोने आपल्या अज्ञानामुळे स्वयंपाक करण्यास उशीर केला. सामान्य माणसाच्या सर्व इच्छा वासनांचा त्याग करून राहणारे साधू संन्यासी भूक तहान थोडावेळ तरी सहन करू शकत असतील. संन्यासी लोक खाण्या-पिण्याच्या बाबतीत चविष्ट पदार्थांची अभिलाषा धरत नसतील, अशा भ्रमात ती होती."

नित्यानंदांनी रामदासला काही उत्तर दिले नाही. गुपचूप तेथून निघून गेले.

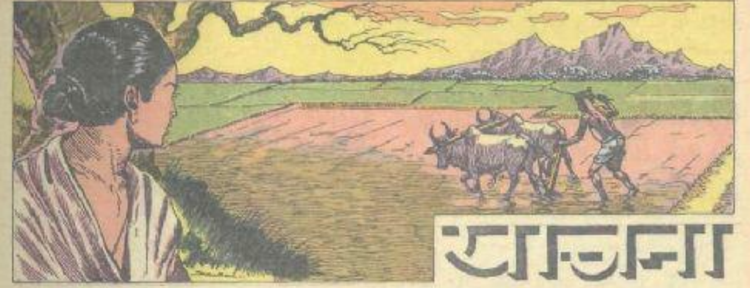
चार महिन्यानंतर नित्यानंद दक्षिणेकडची यात्रा संपवून परत येत असतांना शिवपूरच्या त्याच धर्मशाळेत उतरले व आपल्या दोन शिष्यांना रामदासच्या घरी पाठवून जेवणास येत असल्याचे कळविण्यास व जेवण तयार ठेवण्यास विनंती करायला सांगितले.

रामदास नित्यानंदांच्याकडे जाऊन म्हणाला–"स्वामी, ह्याच्या आधी मला जो अनुभव मिळाला तो पाहून माझी चांगली खात्री झाली की, आपल्या सारख्या मोठ्या लोकांचा आदर-सत्कार करण्याची आमची लायकी नाही. त्यामुळे आपला पाहुणचार चांगल्या तऱ्हेने करू शकणार नाही, तेव्हां माफ करावे."

त्यावर नित्यानंद हसून म्हणाले–"रामदास, ह्या आधी मला जो अनुभव आला त्याच्या जोरावर मी एक अद्‌भुत सत्य ओळखू शकलो की साधारण माणसांकडून जे आतिथ्य साधू संन्याशांना मिळते ते काही लग्नकार्याचा आमंत्रणासारखे औपचारिक नसून मनापासून असते."

साधूच्या तोंडून ती गोष्ट ऐकून रामदास खूप आनंदित झाला व नित्यानंदांना व त्याच्या सर्व शिष्यांना आपल्या घरी आणून त्याने त्यांचा चांगला पाहुणचार करविला.

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असता बोधिसत्वांनी गावातल्या विजयगुप्त नांवाच्या एका ब्राह्मण कुटुंबात जन्म घेतला. त्यांचे वडील खूप गरीब होते. ते आपल्या एक एकर जमिनीत शेतीभाती करून कशीबशी उपजीविका चालवीत असत.

विजयगुप्त जेव्हां मोठा झाला. तेव्हां त्याने आपल्या आईवडिलांना सुखी ठेवण्याचे ठरविले. त्याने कोणत्याही परिस्थितीत शिक्षण संपादन करून राजदरबारात नोकरी मिळवायचा निश्चय केला. त्या परिस्थितीत सुद्धा तो आपल्या वडिलांना शेतात मदत करी. परंतु एक एकर जमिनीत कितीसे धान्य मिळणार, हा सर्व विचार करून विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला–"बाबा, मी तक्षशिला येथे जाऊन काही विद्या संपादन करावी म्हणतो." वडिलांनी त्याला परवानगी दिली.

विजयगुप्त तक्षशिला येथे येऊन पोहोचला. तेथे एका गुरूची सेवा-सुश्रूषा करून त्याने विद्या संपादन केली व आपल्या गावी परत आला. तेव्हां त्याचे वडील दोन बैलांना घेऊन सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत शेतात राबत असलेले त्याला दिसले. ते पाहून विजयगुप्तने विचार केला की आता एक क्षणभर सुद्धा वेळ वाया न जाऊ देता दुसऱ्या दिवशीच काशीला निघाला व तेथे त्याने राजदरबारात नोकरी मिळविली.

त्यानंतर थोड्या दिवसांनी विजयगुप्तच्या वडिलांच्या दोन बैलांपैकी एक बैल मेला. कित्येक वर्षे तो बैल त्यांच्या कुटुंबाची सेवा करीत आला होता. त्यामुळे विजयगुप्तच्या वडिलांना आपला एक हातच तुटला असे वाटले. त्या परिस्थितीत त्यांनी विचार केला की मुलगा राजदरबारात नोकरी करीत आहे. राजाला सांगून तो

आपल्याला एक बैल देववील. ते काशीला गेले व आपल्या मुलाला भेटले.

सर्व गोष्टी ऐकून घेऊन विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला–"बाबा, तुम्ही व आई आता म्हातारे झाला आहात. कशाला त्रास करून घेता? तुम्ही दोघं माझ्याजवळ येऊन रहा व आराम करून आपले दिवस घालवा.

परंतु त्यांच्या वडिलांना ते मान्य झाले नाही. ते हट्ट करून म्हणाले– "मला जन्मभूमीला सोडून जाणे पसंत नाही. माझे मरण आपल्या जन्मभूमीतच झाले पाहिजे. तू एक बैल मिळवून देऊ शकलास तर शेतीभाती करून मी माझे आयुष्य मजेत घालवू शकेन. तेथे मला जे स्वास्थ मिळते ते मला इथे मिळू शकणार नाही!"

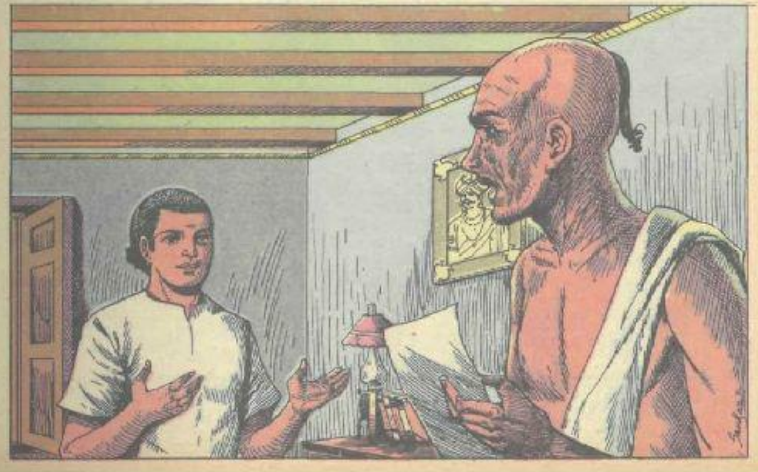
विजयगुप्त थोड्याच दिवसांपासून राज-दरबारात नोकरीला लागला होता. तेव्हां त्याच्याकडे बैल खरेदी करण्याइतके धन नव्हते. त्याचबरोबर राजाकडे मागणे सुद्धा बरोबर दिसणार नव्हते. कारण राजाला मागणे सुद्धा बरोबर दिसणार नव्हते. कारण राजाला मनातून वाटले की नुकताच काही दिवसापूर्वी हा नोकरीला लागला आहे आणि लगेच आपल्या समोर हात पसरून मागतो आहे. हा विचार करून विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला–"बाबा, जर का मी राजाकडे एक बैल मागितला तर ते तुला बैल कशाला पाहिजे? आणि दुसरे मी राजदरबारात नोकरी करणारा राजा-कडे मागणे चांगले दिसणार नाही. तेव्हां आपणच जाऊन त्यांना विनंती करा की आपल्याला एक बैल त्यानी द्यावा माझी खात्री आहे की ते आपल्याला एक बैल देतील."

परंतु विजयगुप्तच्या वडिलांना ती गोष्ट काही आवडली नाही. तो आपल्या मुलाला अधिकार वाणीने म्हणाला–"मुला, मी एक शेतकरी आहे, नांगर सोडून दूसरे काही मला माहित नाही. कुठे राजा? आणि कुठला दरबार? आणि कुठे मी? दरबारात ठेवून माझ्या तोंडून शब्द बाहेर पडणार नाहीत. राजाबरोबर कशा तऱ्हेने बोलावे. कशा तऱ्हेने वागावे हे सर्व मला माहीत नाही. तेव्हां तूच माझे काम कसे तरी करून दे."

"तर मग मी एक उपाय सांगतो: मी एक श्लोक लिहून देतो तो एक दोन दिवसांत पाठ करून राजदरबारात जाऊन आपण तो राजाला ऐकवा. तेव्हां तुमचे काम नक्की होईल! असे सांगून विजय-गुप्तने आपल्या वडिलांच्यात धैर्य आणले. त्यानंतर त्याने श्लोक लिहून देऊन तो आपल्या वडिलांच्याकडून पाठ करवून घेतला.

द्वे में गोणा, महाराज,
येहि खेत्तं कसामसे;
तेंसु ऐको मतोदेव,
दुतियं देहि खत्तिय ।।

याचा अर्थ असा आहे–"महाराज माझ्या-जवळ दोन बैल होते. त्यांच्या मदतीने मी माझी शेतीची कामे चालवीत होतो. प्रभो, त्यातील एक बैल मेला. तेव्हां महाराज, मला दुसरा बैल द्यावा."

म्हाताऱ्या बापाने मोठ्या कष्टाने तो श्लोक पाठ केला. एके दिवशी विजयगुप्त आपल्या वडिलांना घेऊन राजदरबारात आला. आपल्या मुलाने सांगितल्या प्रमाणे म्हाताऱ्याने राजा व मंत्र्यांना नमस्कार केला व हात जोडून विनयपूर्वक उभा राहिला.

"तू कोण आहेस? काय पाहिजे आहे?" राजाने विचारले. म्हाताऱ्याने ताबडतोब पाठ केलेला श्लोक म्हणून दाखविला. परंतु घाबरल्यामुळे त्या श्लोकात थोडासा फेरबदल झाला.

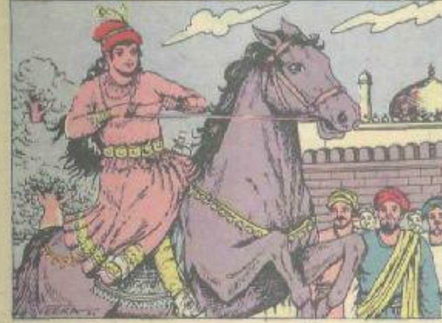
द्वे में गोणा, महाराज,
येहि खेतं कसामसे;
तेसु एको मतोदेव,
दुतियं गण्ह खतिय ।"

हा श्लोक ऐकून सर्व दरबारी लोक हसू लागले. विजयगुप्तने लाजेने आपली मान खाली घातली कारण त्याच्या वडिलांनी घाबरून जाऊन मला दूसरा बैल देववा सांगण्याऐवजी असे सांगितले–"माझ्या दुसऱ्या बैलाला, घेऊन टाका."

ह्यावर राजाने हंसून विचारले–"तुम्ही आपल्या बैलाला मला देण्याकरिता का आपल्या घरातून एवढे दूरवर आलांत?"

"महाराज, पाहिजे तर आपण त्या बैलाला घेऊन टाका, कारण काय, तर त्यामुळे एवढा सारा गोंधळ निर्माण झाला आहे." असे सांगून म्हाताऱ्याने राजाला सर्व गोष्ट ऐकविली. विजयगुप्तच्या चांगुलपणाची स्तुती करीत राजा खुष झाला. कारण त्याच्या दरबारात जे लोक होते ते सर्व लहानसहान गोष्टी घेऊन राजाकडे येऊन याचना करणारे होते, परंतु विजयगुप्त असा नव्हता. त्यावर खुष होऊन राजाने आठ बैलाच्या जोडयांना खूप सजवून त्या विजयगुप्तच्या वडिलांना दान केल्या.

सुलताना रजिया

दिल्लीची राणी सुलताना रजिया ही शौर्य, पराक्रम व न्याय देण्यात परिपूर्ण होती. ती स्वतःच्या चरित्राच्या बाब-तीत दुसऱ्या कोणत्याही लोकांची पर्वा करणारी नव्हती. ती पुरुषी पोशाख घालत असे. घोडेस्वारी तर तिला प्राणप्रिय होती.

रजिया एकदा घोडयावर बसून जात असतांना एकदा एका मोठ्या संकटात सांपडून खाली पडणार होती. तिला याखूत नावाच्या अरबी घोडेस्वाराच्या प्रमुखाने वाचविले. त्यामुळे रजियाला त्याच्या विषयी प्रेम वाटू लागले. याखूत खूप हुषार व धूर्त होता.

हळू हळू रजियाचे याखूतवर प्रेम बसू लागले. ते दोघे नेहमी राजमहालात व बगिच्यात भेटत असत. त्यांच्या भेटी-गांठी दरबारातील काही सरदारांना पसंत नव्हत्या त्यामुळे सरदारांना तिचा खूप राग येऊ लागला.

रजियाच्या दरबारात जे तुर्की सरदार होते. ते जास्तीत जास्त बलवान व दरबारात अधिकार प्राप्त करणारे असे होते. ते अरबी याखूतवर मनापासून द्वेष करू लागले. त्या लोकांनी ठरविले की, रजियाला दिल्लीच्या गादीवरून काढून टाकून अशा एखाद्या माणसास बसवावे की त्याच्या इशारा सर्वांनी मानला पाहिजे.

सरदारांच्या गुप्त कटाचा शोध काढून रजियाच्या दासीने रजियाला सर्व सांगितले. तिने कोणतेही अयोग्य वर्तन केलेले नाही. त्यामुळे ती त्या सरदा-रांना भिणार नाही.

रजिया गप्प बसणारी नव्हती. तिने सर्व सरदारांना बोलावून घेतले व म्हणाली–"दिल्लीची राणी होऊन मी माझी जबाबदारी चांगली ओळखते. मला कोणाशी मैत्री करायची व कोणाशी वैर करायचे हे तुम्ही सांग-ण्याची गरज नाही." परंतु ईर्ष्याग्नीने जळणाऱ्या सरदारांना रजिया म्हणाली ते आवडले नाही.

एक दिवस अचानक तुर्की सरदारांनी याखूतच्या घराला वेढा घातला. याखूतने आपली तलवार उपसून आत्मरक्षणाकरिता त्यांच्यावर हल्ला केला. परंतु सरदारांनी एकजुटीने त्याच्यावर हल्ला करून त्याला ठार केले. ह्या तऱ्हेने रजियाचा प्रेमी निर्दोषी असून सुद्धा मारला गेला.

त्यानंतर सरदारांनी रजियाला किल्ल्या-तील एका खोलीत बंद करून ठेवले व तुर्की सैनिकांना तिच्यावर पहारा देण्यास ठेवले.

रजियाने कैदेत असतांना तुर्की सरदार अल्टूमिया याला एक चिठ्ठी पाठविली व अल्टूमियाशी गुप्त रूपाने भेट घेतली. त्यावेळेस रजियाच्या सौंदर्यावर भाळून अल्टूमियाने आपले प्राण गेले तरी चालतील पण रजियाला कैदेतून मोकळे करण्याची शपथ घेतली.

त्यानंतर अल्टूमियाने एका छोट्या सैन्यानिशी रजियाच्या कैदखान्यावर चाल केली व तिच्यावर पहारा देणाऱ्या सर्व सरदारांना पळवून लावले. ह्यामुळे रजियाने अल्टूमियाशी लग्न केले. मध्यंतरी रजियाच्या सावत्र भावाने दिल्लीची सत्ता बळकावली होती.

अल्टूमियाने पुन्हा रजियाला दिल्लीची राणी करण्याचा निश्चय केला तो रजियाला घेऊन थोड्या सैन्यानिशी दिल्लीवर चाल करण्यास निघाला. ही बातमी मिळताच तुर्की सरदारांनी मोठ्या हिमतीने मोठे सैन्य गोळा केले.

थोड्या दिवसांनी दोघांमध्ये भयंकर लढाई झाली. रजियाने व अल्टूमियाने लढाईत आपले साहस व शौर्य दाखविले. परंतु शक्तिशाली शत्रूंना विजय झाला. तुर्की सरदारांनी रजिया व अल्टूमियाला आपले बंदी केले व दोघांना ठार केले. अशा तऱ्हेने जगाच्या इतिहासातील सुप्रसिद्ध रजिया सुलतानाचे आयुष्य संपुष्टात आले.

धाडसाची गुप्तता

गंगापुरात चार मित्र रहात होते. त्यातील सदाशिव खूप भितरा होता. रात्रीच्या वेळी घरातून बाहेर पडण्यास तो घाबरत असे.

एके दिवशी सदाशिवचे सर्व मित्र त्याची टिंगल करू लागले–"तुझ्या सारखा भितरा माणूस जगात दुसरा कोणी नसेल. जर का तुझ्या हिंमतीची कोणी परीक्षा घ्यायची ठरविली तर मात्र तुझा भितरेपणा बाहेर येईल."

"जर कां नावापुरताच माझ्यावर डाव टाकलात. तर मी काही मान्य करणार नाही पण जर चांगल्या रकमेने माझ्यावर डाव टाकलात तर मी माझ्या हिमतीचे प्रदर्शन नक्की करून दाखवीन सदाशिवने अट घातली."

"अस्सं ? तर मग आम्ही सर्वजण शंभर रुपयांची पैज लावतो. रात्रीच्या वेळी जर तू एकटाच स्मशानात जाऊन आलास तर आम्ही तुला शंभर रुपये देऊ. नाहीतर तू आम्हांला शंभर रुपये दिले पाहिजेस." मित्रांनी पैज लावली.

सदाशिवने ती पैज मान्य केली. अर्ध्या रात्री तो स्मशानात जाऊन परत आला आणि शंभर रुपये देण्याची मित्रांकडे विनती केली.

मित्रांनी शंभर रुपये सदाशिवच्या हातात देत विचारले-"संध्याकाळ झाली की घराबाहेर न पडणारा तू भितरा, अशा मध्यरात्री एकटा स्मशानात जाऊन कसा आलास."

"ही पैज काही पांच दहा रुपयांची नाही. चांगली पूर्ण शंभररुपयांची आहे. मला पहिल्यापासूनच माहीत होते की, माझी परीक्षा पहाण्याकरिता मी स्मशानात जाऊन परत येतो कां नाही हे बघायला तुम्ही तिघेजण नक्कीच थोड्या वेळाने माझ्या पाठोपाठ तेथे याल." सदाशिवने उत्तर दिले.

दोनकवी

गोपाळशास्त्री एक प्रसिद्ध कवी होता. त्याने आपल्या कवितेच्या संदर्भात अनेक पारितोषिक मिळविली. त्यामुळे त्याचा गर्व पण हळूहळू वाढू लागला.

सोमुशास्त्रीपण एक चांगला कवी होता. परंतु परिस्थितीमुळे त्याला तेवढी प्रासिद्धी मिळाली नाही. तसे ते दोघेही एकाच गावात रहाणारे होते.

गोपालशास्त्री नेहमी सोमूशास्त्रीला सांगत असे–"तुझ्या कवितेमध्ये काहीतरी कमी आहे, जर तू त्यात सुधारणा करु शकलास तर माझ्यासारखा लोकप्रिय कवी होऊ शकशील."

सोमूशास्त्रीला गोपाळशास्त्रीचे बोलणे आवडत नव्हते. त्याला वाटे की परिस्थिती त्याला अनुकूल नाही. म्हणून आपल्या कवितेला लोकप्रियता मिळत नाही, तसे आपणही कोणत्याही बाबतीत गोपाळशास्त्री-पेक्षा कमी नाही. एकदा विष्णुपूरच्या जमिनदाराने दसरा उत्सवात एक छोटे कवि संमेलन करण्याचा विचार केला. व गोपाळशास्त्रींना त्याचे अध्यक्ष होण्याची विनंती केली.

ही गोष्ट कळताच कित्येक लहान मोठे कवी पारितोषिक मिळविण्याच्या आशेने गोपाळशास्त्रीच्या आश्रयाला येऊन राहिले. सोमुशास्त्री त्याला भेटण्यासही आला नाही त्याला विश्वास होता. की, गोपाळशास्त्रीची भेट न घेता सुद्धा तो कवि संमेलनाला जरूर आमंत्रण देईल.

परंतु गोपाळशास्त्रीने सोमुशास्त्रीला निमंत्रण पाठवले नाही. या उलट ह्याने जे सोमुशास्त्रीच्या आश्रयाला जाऊन राहिले होते, त्यांना सुद्धा निमंत्रण पाठवले. त्यामुळे सोमुशास्त्रीला राग आला.

गोपाळशास्त्रीने कवि संमेलनाहून परत येऊन सोमूशास्त्रीला तेथील सर्व वृत्तांत सांगितला. विष्णुपूरच्या जमिनदाराच्या हातून अनेक लहानमोठ्या कवींना लहान मोठी पारितोषिक मिळाली व फक्त गोपाळशास्त्रींना एक हजार रुपये रोख इनाम मिळाले त्याचबरोबर त्याच्या कवीतेविषयी स्तुतीपर मोठे भाषणपण देण्यात आले.

शेवटी गोपाळशास्त्री आपलीच स्तुती करीत म्हणाले–"माझ्या आयुष्यात अशी गोष्ट घडली आहे की, ती कधीही विसरता येणार नाही." कोणताही कवी, ह्याहून जास्त कशाची अपेक्षा करणार.

प्रथमच सोमूशास्त्रीचा त्याच्यावर राग होता. आता आणखीच जास्त वाढला. तरी पण आपला राग कष्टाने आवरत आवाज न वाढविता सोमुशास्त्री म्हणाला–"तुम्ही कधी तरी अमरपुरीच्या जमिनदाराला भेटला आहात का?"

"नाही. पण हे सांग की त्याच्यात असे कोणते विशेष गुण आहेत?" गोपाळशास्त्रीने विचारले.

"असे ऐकले आहे की, कवितेची वैशिष्टये जाणून त्यांचे मोजमाप ते करतात. त्याने कित्येक कवींच्या कविता वाचून जरूर आनंद मिळविला असेल. त्यांचा सत्कारसुद्धा केला असेल. परंतु आजपर्यंत त्यांनी स्वतः कोणत्याही कवींची स्तुती कधीही केलेली नाही. जर कां, ते तुमच्या कवितेची स्तुती करून कोणतेही वाक्य बोलतील तर मी मान्य करीन की तुम्ही खरोखरी एक श्रेष्ठ कवी आहांत."

संजीव रेगे

सोमुशास्त्रीने पैज लावली. गोपाळशास्त्री रागाने म्हणाले–"असे वाटते आहे की, तुम्ही माझ्या विरुद्ध जरूर कोणतातरी कट रचून आला आहांत?"

"तुम्ही पैज लावण्याची तयारी केली म्हणून मीही तुमच्याबरोबर पैज लावतो, अमरपुरीच्या जमिनदाराने तुमची कविता ऐकून तुमची स्तुती करीत काही म्हटले तर मी तुम्हांला एक हजार रुपये देईन आणि जर बोलले नाहीत तर तुम्ही मला हजार रुपये दिले पाहिजेत. सोमुशास्त्री म्हणाले.

"आजपर्यंत मी माझ्या आयुष्यात 'पराजय' हा शब्द कधी मानला नाही मी, उद्याच सकाळी अमरपुरीला निघून जाईन." गोपाळशास्त्री संतापाने म्हणाला.

"ठीक आहे, ही गोष्ट सुद्धा तुमच्या आयुष्यात कधीही विसरली जाणार नाही हे नक्की होईल." सोमूशास्त्री म्हणाला.

दोन दिवसांनंतर गोपाळशास्त्री सोमूशास्त्रींना भेटायला आले. म्हणाले–"अरे, बघ तरी, मी एक हजार रुपयं जिकले. अमरपुरीच्या जमिनदाराने माझ्या कवितेची स्तुती करीत आपल्या हाताने हे प्रशस्तिपत्रक मला लिहून दिले आहे." असे म्हणत गोपाळशास्त्र्यांनी सोमुशास्त्रीच्या हातात एक कागद दिला.

"मी हे त्यांचे हस्ताक्षर नाही असे म्हणत नाहीं माझी पैज एवढीच होती की, जमीनदाराने स्वतःच्या तोंडाने तुझ्या कवितेची स्तुती करावी, परंतु असे झाले नाहीं नां? त्यामुळे तू हारलास आता एक हजार रुपये मला दे."

गोपाळशास्त्री उदास होत म्हणाले–"जर का मला पूर्वीच माहित असते की जमीनदार मुके आहेत तर मी ही पैज लावलीच नसती. झाले ते झाले, पैजेची रक्कम मी उद्या मागवून तुला देतो."

सोमुशास्त्री आपले हसणे दाबून धरीत म्हणाले–"पाहिलेस नां? तू एक महिनापण झाला नाही, तोंच आयुष्यात विसर पडणार नाही, आशा दोन गोष्टी पाहिल्यास."

पुतें-वडावरची विहिरीतली

सासरी गेलेली मुलगी एक आठवडा लोटण्याच्या आतच परतलेली पाहून अनुताईंनी आश्चर्यचकित होऊन मुलीला विचारले–"हे काय ग राधा! पत्र नाही, निरोप नाही आणि अशी अवेळी एकाएकी कशी काय परत आलीस?"

राधा भाड्याच्या गाडीतून उतरतां उतरतांच ओक्साबोक्शी रडत म्हणाली–"मला लगेच एक हजार रुपये पाहिजेत. नवा पलंग, खुर्च्या, टेबलं विकत घेऊन त्या रुक्मिणीच्या पोटात गोळा उभा राहील असे करावयाचे आहे!"

अनुताईंना डोक्यावर वीज पडल्यासारखं झालं! एका आठवड्यापूर्वीच तर संक्रांतीला जांवई व मुलगी येऊन सण करून गेली होती. रेशमी जरीची धोतर जोडी व पैठणी देऊन पाठविलं होतं त्यांना! आतां पुन्हां एक हजार रुपये पाहिजे म्हणत आहेत, तर आणायचे कोठून?

मनात उडालेली खळबळ मनातच दाबून त्या म्हणाल्या–"ये, पहिल्याने हातपाय धुवून जेवून घे, नंतर सावकाश सर्व बोलू!"

राधा इतक्या घाईघाईने सासरहून परत येऊन आईजवळ एक हजार रुपये मागायला गेली त्याला तसंच कारण झालं. राधा राही त्या घराला लागूनच्या बिन्हाडात 'खूप सुंदर' म्हणून चार चौघी शेजारणींच्या तोंडून ऐकलेली रुक्मिणी नावाची एक गृहिणी रहात होती. ती गोरी पान होती. घरात पलंग, खुर्च्या, ड्रेसिंग टेबल वगैरे सामान होतं. आणि ती घरही कसे स्वच्छ आरशासारखं ठेवी.

परंतु राधा माहेरून सासरी गेली त्याच्या आधी काही दिवसांपूर्वीच रुक्मिणीने

श्री श्री न. कोबळ

नवऱ्याबरोबर संसारात पाऊल टाकले होते. गोरीपान तर होतीच. तिचे काळेभोर केस लांबसडक होते. तिने माहेरून आणलेले सर्व खुर्च्या टेबल वगैरे नवे कोरे होते. शेजारपाजारच्या बायका रुक्मिणीचे सौंदर्य व तिच्या घरची टापटीप वर्णन करून राधाला सांगत. त्या प्रत्यक्ष म्हणत नसल्या तरी त्यांच्या बोलण्याच्या पद्धतीवरून रुक्मिणीचे सौंदर्य सूर्यासारखं तर राधा एखाद्या दिवटी सारखी होती.

राधाच्या मनात रुक्मिणी विरुद्ध मत्सराग्नी भडकला. रुक्मिणी तिच्याशी एक-दोनदां बोलायला गेली तर तिला ते न आवडल्यासारखा आविर्भाव करून राधा पाठ फिरवून निघून गेली. तिने नवीन पलंग, ड्रेसिंग टेबल वगैरे घेण्याची इच्छा पतीजवळ व्यक्त केली तेव्हां त्याने आपल्याकडे आहे ते पुरे नाही का, म्हणून ती गोष्ट टाळली. राधा मनातल्या मनात जळफळली आणि त्या रागात माहेरी निघून गेली.

अनुताईंनी मुलीला जेवायला वाढत असतां सर्व गोष्टी विचारून घेतल्या आणि तिची समजूत घालण्याच्या हेतूने म्हणाल्या– "मुली, वाघाला पाहून त्याचं सोंग करणाऱ्या कोल्ह्यासारखं का आपण करायचं? तिच्याशी ही चढाओढ आणि मत्सर कशाला?"

"मी कोल्हा नाही बरं का! या सगळ्या गोष्टींची गरज नाही. तू मला एक हजार रुपये दे, मी आपल्या वाटेने निघून जाईन!" राधा उद्धटपणाने म्हणाली.

"आपल्या परसात बदामाचं झाड आहे. त्याला पैसे लागतात वाटतं? तू काय समजून आलीस माझ्याकडे पैसे मागायला? माझ्याजवळ एक फुटकी कवडी ही नाहीं; तुझे बाबाही घरी नाहीत. असले तरी तू मागितल्याबरोबर थैली काढून ओतायला त्यांच्यात तरी एवढी शक्ती कोठे आहे?" अनुताईंनी कठोरगोड शब्दात आपली बाजू मांडली.

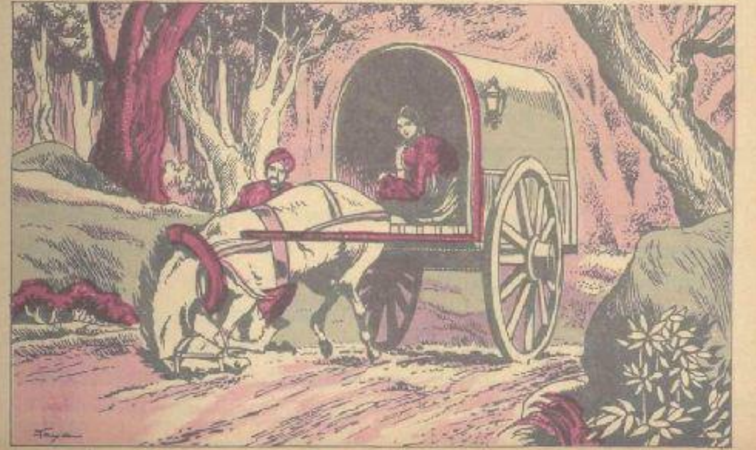
राधा तशीच पानावरून उठली आणि हात धुवून सासरी जायला निघाली.

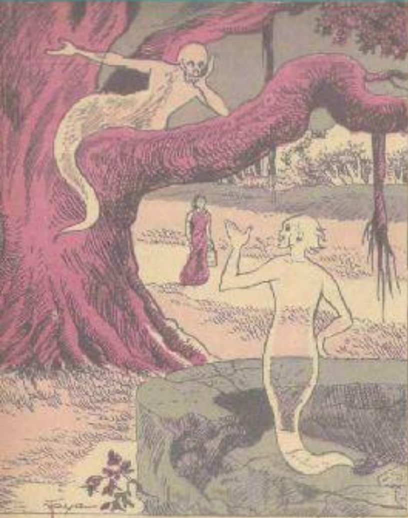
"सूर्यास्त व्हायला फार वेळ लागणार नाही आणि तू जाते आहेस त्या वाटेवर जंगल आहे. तू आपल्या गावी पोचे पर्यंत अर्धी रात्र उलटून जाईल. म्हणून तू सकाळी उठून जा!" या शब्दांत अनुताईंनी मुलीला समजावून सांगण्याचा खूप प्रयत्न करून पाहिला.

परंतु राधाने आईच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले आणि भाड्याची गाडी ठरवून निघाली काळोख पडू लागला. त्यावेळी जंगलाची वाट सुरू झाली होती. काही अंतर गेल्यावर राधा घाबरून गेली आणि बाहेरच्या काळोखाकडे व जंगलाकडे पहात गाडीवानाला म्हणाली–"या जंगलात कोठे जुनी पडकी विहीर आणि उंबराचं झाड आहे, म्हणे. तेथे भुतं दिवसासुद्धा धिंगाणा घालीत असतात, म्हणे! तू जरा गाडी जोराने चालवतोस का?"

गाडीवान म्हणाला–"बाई, ती भुतं आपल्यासारख्या साध्या भोळ्या माणसांच्या वाटेस मुळीच जात नाहीत. लोभी, चिक्कू आणि मत्सर मनात असणाऱ्या माणसांना मात्र सोडीत नाहीत. तुम्ही डोळे मिटून गाडीत स्वस्थ झोपा कशा! तुम्ही उठा.ल तेव्हां गाडी तुमच्या घरासमोर उभी झालेली तुम्हांला दिसेल."

राधाने लुगडे उशाशी घेतले आणि डोळे मिटून गाडीत सोईची जागा करून घेऊन झोपली. काही वेळाने गाडीला जोराचा हिसका बसला व गाडी थांबली

राधा दचकून उठून बसली. घोडा वाकडा तिकडा चालत होता आणि त्याच्या तोंडातून फेस येत होता. तो एकदम जमिनीवर पडला.

गाडीवानाने खाली उतरून घोड्याच्या पाठीवर हात फिरवून पाहिले व म्हणाला– "बाई! या घोड्याला एकाएकी काय झालं कळत नाही. तुम्ही हळूहळू चालू लागा, मी शेजारच्या गावात कोठेतरी जाऊन वैद्याला बोलावून आणतो.

राधा भीतभीतच निघाली. ती थोडे अंतर चालून गेली असेल, तिला एक मोठे वडाचे झाड दिसले. त्याच्या खाली एक विहीर दिसली. झाडाच्या फांदीवर एक भूत होते. विहिरीच्या काठावर आणखी एक भूत होते. दोघांचे मोठमोठ्याने भांडण चालू होते.

"मी उंचावर राहातो. किलबिल करीत पक्षी वरच बसतात व उडतात. थंडगार वारावरच तर आम्हांला मिळतो. म्हणून मीच मोठा!" झाडावरचं भूत म्हणाले.

"मी जमिनीला धरून असतो. मोठमोठ्या झाडांनासुद्धा जमिनीचाच तर आधार असतो. त्यांना अन्नपाणी लागतं ते जमिनीतूनच तर मिळतं. म्हणून मीच मोठा!" विहिरीतीलं भूत म्हणाले.

"वेळ घालवायला वरच यावं लागतं!" वडावरचं भूत म्हणालं.

"शहाणाच आहेस! जमिनीवरच तर विश्रांती मिळते!" विहिरीतलं भूत म्हणालं.

इतक्यात धापा टाकीत 'आईग' 'बाबारे' 'रामारे' असं म्हणत चालत येत असलेली राधा त्यांना दिसली.

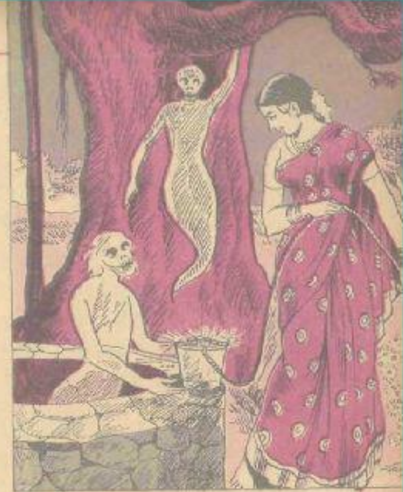
"ती पहा कोणी तरी मुलगी येते आहे. आपल्यात कोण मोठा, आपण तिला विचारू या!" असा विचार करून दोघां भुतांनी राधाला हाक मारली.

निसटून जायला वाटच नव्हती, म्हणून काही फायद्याचं असलं तर पहावे, असा विचार करून राधा त्यांच्या जवळ गेली.

भुतांनी त्यांचे भांडण ज्या गोष्टी करितां चाललं होतं ते सांगून तिला विचारले–"आतां तूच सांग, आमच्या पैकी खरोखरी मोठं कोण?"

राधाला भुतांपासून काही नुकसान होणार नाही, याची खात्री होताच ती म्हणाली–"मोठेपण हे कोण कोठे राहतो यावर अवलंबून नसतं, शक्तिसामर्थ्यावर अवलंबून असतं,–म्हणजे, कोण किती पैसे देऊ शकतो, यावरून ठरतं!"

झाडावरच्या भुताने फांद्या हलविल्या. 'खण् खण्' करून सोन्याची नाणी खाली पडली. विहिरीतीलं सोन्याची नाणी वर फेंकली. तिने दोघांनी दिलेली नाणी आपली पिशवी भरून गोळा केली. नंतर म्हणाली– "सोन्याची नाणी उत्पन्न करण्यात तुम्ही दोघे समसमान आहां! म्हणून आणखी एक परीक्षा घेणे आवश्यक आहे. आमच्या घराशेजारी एक जोडपं राहातं आहे. नवरा, बायकोला जनावरासारखा वागवतो आहे. ती गोरीपान आहे व तिची वेणी लांब काळीभोर आहे. पुरुषांना बायकों काळी आणि केस पांढरे असलें तरच आवडते. म्हणून तिचा रंग गोऱ्या ऐवजी काळा आणि केस काळे करील त्यावरून लहान कोण आणि मोठा कोण हे ठरवायला सोपे जाईल!" रुक्मिणीचे ते विकृत रूप पहायला

मिळाले तर तिची मान खाली होईल, हा दुष्ट हेतू राधाच्या मनात होता.

दोन्ही भुते म्हणाली–"हत् तिच्या! हे काम आम्ही एका क्षणार्धात करून दाखवितो!"

परंतु राधा निघून गेल्यावर त्यांच्या मनात एक शंका आली की ती आपल्या शेजारणीविषयी म्हणाली खरी, पण ते शेजार कोणत्या बाजूचे? उजव्या बाजूचं की डाव्या, हे तिने सांगितलंच नाही. तेव्हां त्यांच्याशी इतकी प्रेमाने जी बोलली तिचंच हित कां करू नये असा विचार करून त्यांनी तिला काळी केली व तिचे केस पांढरे केले.

मध्यरात्री कोणीतरी दार ठोठावलं म्हणून राधाच्या नवऱ्याने दार उघडलं आणि तिला पाहून घाबरून ओरडला.

तिने विचारलं–"अहो, असे घाबरलात कां? मी राधा!"

"तू राधा आहेस की एखादं भूत? काळीकुट्ट आणि सर्व केस पांढरे शुभ्र...!" म्हणत नवरा दार बंद करू लागला.

रुक्मिणीऐवजी भुतांनी आपल्याला कुरूपिणी केलं वाटतं, ओळखून राधा मोठ्याने ओरडून बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडली.

"कां हो बाई अशा ओरडलात? वाईट स्वप्न पडलं का?" म्हणत कोणीतरी खांद्याला हात लावला तेव्हां राधाने डोळे उघडून पाहिले.

त्यावेळी भाड्याची गाडी जंगलातली वाट ओलांडून गावात पोचली होती. तिला खांदा हलवून विचारणारा तो गाडीवानच होता. आपल्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पाहणाऱ्या त्या गाडीवानाला पाहून राधाने विचार केला, म्हणजे आतापर्यंत घडलं ते सर्व स्वप्नच होतं तर! असं स्वप्न पडण्याचं कारण राधाच्या मनात रुक्मिणी विषयी भडकलेला मत्सराग्नीच होता, हे तिने ओळखले.

तिने घरी पोचताच शेजारच्या विन्हाडी गेली व प्रेमाने रुक्मिणीला हाक मारून म्हणाली–"आजपर्यंत मी सांगितले नाही, पण अक्का, तू खरोखरच फार सुंदर आहेस बघ! मला मोठी बहीण नाही, तुझ्या मुळे ती उणीव उरली नाही, मोठी बहीण मिळाली!"

मागे आपल्याकडे पाहून तोंड फिरवून घेणाऱ्या शेजारणीने इतक्या प्रेमाने यावेळी आपल्याला 'अक्का!" म्हणून हाक मारावं, याबद्दल रुक्मिणीला फार आनंद झाला. म्हणाली–"तुला अक्का नसल्याची उणीव माझ्यामुळे नाहीशी झाली तर मला लहान बहीण नसल्याची उणीव तुझ्यामुळे भासत नाहीशी झाली. मी सैंपाक वगैरे उरकून तुझ्याकडे येते हं!"

गुणवती

फार पूर्वी कांचीपुरम् येथे शक्तिसार नावाचा एक वैश्य तरुण युवक रहात असे. वाडवडिलांपासून चालत आलेला व्यापार धंदा करून त्याने लक्षावधी रुपये मिळविले. वीस वर्षे उलटल्यावर त्याने लग्न करून घ्यायचा विचार केला.

बायकोच्या सद्गुणांवरच संसारसुख अवलंबून असते असे थोरामोठ्यांच्या कडून त्याने ऐकले होते. म्हणून सद्गुणी मुलीला शोधून तिच्याशी लग्न करायचे त्याने ठरविले. स्वतःच चांगल्या मुलीची निवड करायचे ठरवून तो देशाटनाला निघाला.

शक्तिसारला हस्तसामुद्रिक चांगलं माहीत होते. म्हणून त्या निमित्ताने त्याने अनेक मुलींचे हात पाहिले. त्याला जी मुलगी चांगली म्हणून वाटे तिची तो एक छोटीशी परीक्षा घेत असे.

त्या प्रवासात तो नेहमी आपल्याबरोबर दोन शेर भात म्हणजे साळी ठेवीत असे. ते भात तो त्याला जी मुलगी पसंत पडे तिला देऊन सांगे–"मुली, हे भात घेऊन मला एक वेळ सैंपाक करून वाढशील का?" ते ऐकून काही मुली त्याच्याकडे तो वेडा तर नाही अशा तऱ्हेने पहात व पदराआड तोंड ठेवून हंसत व विचारीत–"हे हो कसं जमेल?" परंतु एकीनेही त्याने सांगितल्या-प्रमाणे त्याला सैंपाक करून वाढायचं कबूल केलं नाही.

अशा तऱ्हेने मुली पहात जात असतां एके दिवशी कावेरी नदीच्या काठावर एका झोपडीत त्याला गुणवती नांवाची मुलगी व तिची आजी भेटल्या. त्या अगदी गरीब होत्या.

शक्तिसारने गुणवतीचा हात पाहिला व तिच्यात चांगले गुण असल्याचे पाहून घेऊन

म्हणाला–"मुली, माझ्याजवळ दोन शेर भात आहे. ते घेऊन मला एक वेळचा सैंपाक करून वाढशील का?" त्याने इतरांना म्हटले होते तसाच प्रश्न गुणवतीला विचारला.

गुणवती ते ऐकून हंसली तर नाहीच, तिच्या तोंडावर आश्चर्यही उमटल्याचं दिसलं नाही. तिने, तो म्हणाला तसा सैंपाक करून वाढण्याचं कबूल केले.

तिने भात भिजविलं व ते वाळविलं व पाखडून कण्या काढल्या. त्या कण्या तिने आजीला दिल्या व म्हणाली–"या कण्या सोन्याचं काम करणाऱ्यांना विकून त्या पैशाची तशी अगदी कच्ची किंवा अगदी न वाळलेली लाकडं आणि आवळकाठी घेऊन ये."

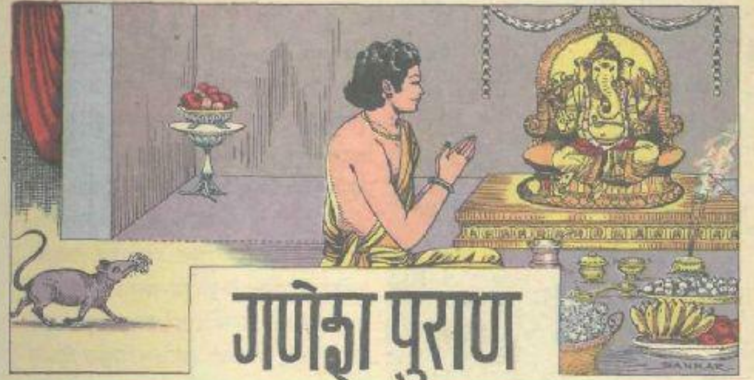
म्हातारीने तसं केले. गुणवतीने तांदूळ शिजल्यावर पेज काढली. पेजेत तिने थोडं मीठ घातलं आणि आवळकाठी वाटून चटणीसारखी केली व म्हणाली–"या चटणीबरोबर ही पेज पिऊन घ्या. त्यानंतर थोडी विश्रांती घ्या. स्नान करून आलात की जेवायला वाढते."

भात शिजल्यावर गुणवतीने काही लाकडं विझविली आणि त्याचे कोळसे काढून आजीला देत म्हणाली–"हे कोळसे कोणाला तरी देऊन थोडी पालेभाजी व ताक मागून घेऊन ये!"

आजीने आणलेली भाजी शिजवून जेवणाची वेळ होऊन जायच्या आधीच गुणवतीने पाहुण्याला आंघोळ करून यायला सांगितले.

शक्तिसार आंघोळ करून आला व ताकभाजीबरोबर पोटभर जेवला. गुणवतीचे चातुर्य पाहून त्याला फार आनंद झाला. त्याने तिला आपली खरी ओळख व तिच्याकडे येण्याचे कारण वगैरे सांगून त्याच्याशी ती लग्नाला तयार आहे का, विचारले. गुणवतीने होकार दिला, तो तिला तिच्या आजीबरोबर आपल्या गावी घेऊन गेला व त्याने तिच्याशी लग्न करून घेऊन सुखाने पुढील आयुष्य घालविले.

शत्रुंजयने चलुकवर्माला त्या उंदराबरोबर दूर एका लहानशा घरात रहायला पाठविले व म्हणाला–"तू आमच्या बरोबर राहायला योग्य नाहीस तुझ्या उंदीर वाहन असलेल्या गणपतीच्या भक्तीला योग्य अशी त्या वाहनाच्या जातीचीच तुला गृहिणी करून दिली आहे. तुझी गृहिणी 'असूर्य-पश्या' म्हणजे सूर्याचीही जिच्यावर नजर पडणार नाही अशा अंतःपुरात रहावी या साठी तुझ्या घरात उंदराची बिळे आहेत!" या शब्दांत त्याने हेटळणी केली.

चलुकवर्मा बाप म्हणाला ते ऐकून घेऊन शांत स्वरात म्हणाला–"वडिलांनी मुलांची लग्ने लावून देणे ही खरोखरच मोठी गोष्ट म्हणावयाची, नाही का? ज्याच्याशी जिचा संबंध व्हायचा असतो, हे म्हणे पूर्वीच लिहून ठेवलेले" असते! आपल्या हातात काहीच नसते! सर्व त्या विघ्नहर्त्या गण-नायकाची इच्छाच असते, नाही का!"

चलुक उत्तमोत्तम ग्रंथांचे अध्ययन करीत असतां चुलुका जवळ राहून ऐकत असे. चलुक गणेशाची पूजा करी तेव्हां आपल्या तोंडाने त्याला फुले देई. चलुकचें पोट भरून जेवण झाल्यावर तो देई तेच चुलुका खात असे. असा बराच काळ लोटला आणि गणेश चतूर्थी आली.

सर्व आपापल्या घरांना रंगरंगोटी करू लागले आणि धान्ये कांडू लागले. चुलुकाने रात्रीच्या रात्री सर्व उंदरांना बोलाविले. उंदरांनी रंगात शेपट्या भिजवून सर्व भिंती

रंगवून काढल्या. आपल्या दातांनी भाता-वरची टरफले सोलून स्वच्छ तांदूळ तयार करून दिले.

गणेश चतूर्थीच्या दिवशी उजाडताच चलुकच्या सर्व वहिनी सोन्याच्या घागरी घेऊन नदीवरून पाणी घेऊन आल्या. त्यांना पाहून चलुकला स्वतःची बायको पाणी आणू शकणार नाही याबद्दल वाईट वाटले.

चुलुका लगेच एका घागरीत शिरली व ती घणंगळत नदीकाठा पर्यंतघेऊन गेली. नंतर बाहेर येऊन तिने नदीकडे पाहिले, डोंगरा एवढ्या घागरी भरभरून जणुकाही ती ओतीत वहात होती. तिला निराशा वाटली व ती मनात म्हणाली—"मी घागर तर घेऊन आले, परंतु ती पाण्यात कशी बुडवणार? आणि ती उचलून कशी घेऊन जाणार? मी किती अविवेकी आहे? किती निरुपयोगी हे जीवन? नको हा जीव! कशाला जगायचे?" असे मनात म्हणत शेजारच्या एका दगडावर कपाळ आपटू लागली, तेव्हां विघ्नहर्त्ता गणनायक प्रगट होऊन तिच्या पाठीवर हळुवारपणे हात फिरवू लागला. लगेच पापमुक्त होऊन तिचं मूषक रूप गेले व देवकन्या कल्याण किंकणीचे रूप तिला प्राप्त झाले. ती गणपतीच्या पायां पडली व अनेक प्रकारे तिने त्याचे स्तवन केले. गणपतीने तिला आशीर्वाद दिला आणि अंतर्धान पावला.

कल्याण किंकणी घागर डोक्यावर घेऊन चालू लागली तर रस्त्यावरचे लोक चित्रा-सारखे उभे राहून तिच्याकडे पाहू लागले—"ही कोण स्वर्गसुंदरी बुवा? कोणाच्या घरी चालली आहे!"

चलुकवर्माच्या सर्व वहिनींनी कल्याण-किंकणीला आपल्या सर्वात धाकट्या दिराच्या घरात जातांना पाहिले व परस्प-रांकडे चकित मुद्रेने पाहू लागल्या.

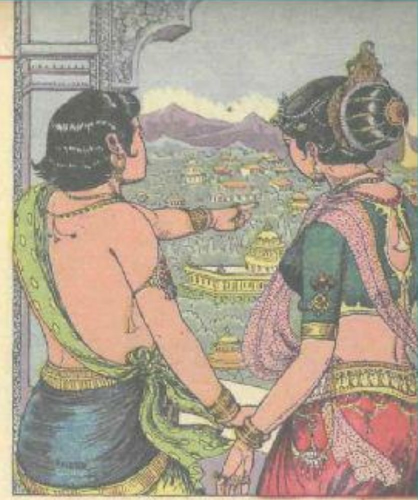
शत्रुंजय आपल्या आज्ञानामुळे स्वतःच लाजला व चलुकवर्माला त्याच्या बायको-बरोबर राजवाड्यात घेऊन आला.

चलुकवर्माचे सर्व मोठे भाऊ आपल्या वडिलांना पुनः पुन्हा विचारू लागले—"आमचे लग्न अशाच एका उंदराशी कां नाही करून दिलेत, बाबा? आम्हांलाही अप्सरांना लाजविणारं सौंदर्य असलेली बायको नसती का मिळाली?"

अशा मूर्ख मुलांसाठीच का मी एवढे मोठे साम्राज्य संपादन केले? अशी एक विरक्ती शत्रुंजयच्या मनात उत्पन्न झाली व तो राज्यकारभार सोडून तपश्चर्या करण्या-साठी जंगलात निघून गेला.

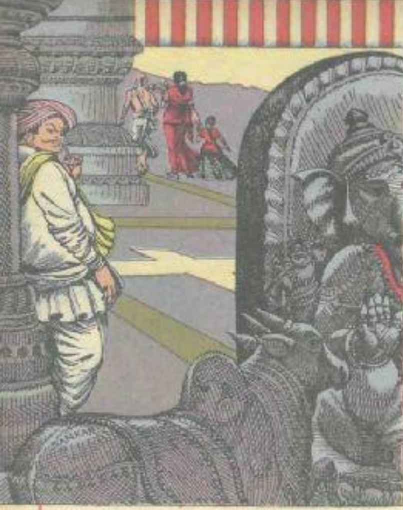
चलुकवर्माचे सर्व मोठे भाऊ परस्परांचा द्वेष करून व परस्परांशी युद्ध करून मरण पावले. चलुकवर्मा 'नको नको' म्हणत असतां त्यालाच प्रजेने आपला राजा केले.

चलुकवर्माने आपली राणी कल्याण किंकिणीच्या नावे कल्याणी नावाचे मोठे नगर निर्मिले. त्याला कल्याण किंकिणीच्या पोटी चार मुलगे झाले. ते पुढे चालुक्य या नावे प्रसिद्ध झाले अशा तऱ्हेने चालुक्य राजवंशाची स्थापना करणाऱ्या चलुकवर्मा याच्या कारकीर्दीत वातापि नगर हे अनेक देवालये असलेले, मोठमोठे प्राकार व तट असलेले सुंदर शहर म्हणून प्रसिद्ध झाले. विविध कलांचे केंद्रस्थान म्हणून विद्वान व पंडित लोकांचे मोठे निवासस्थान आणि पृथ्वीवरची इंद्रपुरी म्हणून प्रसिद्धीस पात्र

ठरले. नगराची अधिदेवता म्हणून गणपतीची पूजा होत राहली. येथीलउत्कृष्ट शिल्पकला आणि सुंदर सभामंडप पहायला दूर दूरचे राजे रजवाडे आणि सामान्य प्रजा येऊ लागली.

चालुक्य वंशीयांनी चारी दिशांना आपले राज्य वाढविले आणि त्यांच्या राज्यात प्रजा सुखी झाली. चालुक्य वंशीय यांच्या शाखा व उपशाखा देश भर पसरल्या आणि चारी दिशांना त्यांचे राज्य विस्तीर्ण होत गेले. वातापि नगरात राज्य करणारे वातापि चालुक्य या नामे, कल्याणी नगरात राज्य करणारे कल्याणीचे चालुक्य या नामे, वेंगी येथे राज्य करणारे वेंगीचे चालुक्य नामे, पूर्वीचे चालुक्य, पश्चिमेकडील चालुक्य

नामे, सौराष्ट्र चालुक्य नामे प्रसिद्ध झाले. काही काळ लोटल्यावर वातापि नगराला बादामी हे नावही प्राप्त झाले.

विघ्नहर्त्याच्या गोड गोष्टी

वातापि गणपति या नावे गणपती, क्षेत्र म्हणून वातापि नगर देशभर प्रसिद्ध झाले, त्या काळची ही गोष्ट आहे. पावन मिश्र नावाचे एक विद्वान पंडित वातापि गणपतीच्या देवालयातल्या मंडपात मुलांना गणपतीच्या कथा नित्य सांगत असत. लहान थोर सर्व मंडळी त्या कथा ऐकून आनंदाने रहात असत.

सभा मंडपाच्या भींतींवर गणपतीच्या चरित्रातील उत्तमोत्तम गाथांवर आधारित चित्रे काढलेली होती. त्या चित्रांपैकी एक चित्र दाखवून एका मुलाने गुरुवर्यांना त्या चित्राची कथा सांगायला विनंती केली.

तेव्हां पावन मिश्राने ती कथा सांगायला सुरवात केली.

एका गावी सत्यशर्मा व लोभगुप्त नावाचे दोघेजण शेजारी रहात असत. लोभगुप्ताचं खरं नाव लाभगुप्त असे होते. परंतु तो स्वभावाने इतका लोभी होता की गाव-कऱ्यांनी त्याला लोभगुप्त या नावानेच हाक मारायला सुरवात केली.

सत्यशर्मा व लोभगुप्त दोघे दररोज शंकराच्या देवळात दर्शनाला जात असत. सत्यशर्मा गर्भगृहात जाण्याच्या वाटेवर गणेशमूर्तीला नमस्कार करून गणपति स्तोत्र म्हणे आणि नंतर सांबाचे दर्शन घेऊन परते.

लोभगुप्त गर्भगृहात प्रवेश करतांच शंकराला सांकडे घाली, कोटी रुपयांचा लाभ करून दे.

एकदां सत्यशर्मा दर्शन करून परत जात असतां आणि लोभगुप्त येत असतां नंदी गणपतीला म्हणाला–"विघ्नहर्त्या! तुझा भक्त सत्यशर्मा याला पुष्कळ पैशांची गरज आहे. त्याला काही देणं योग्य होईल!"

"होय रे नंदी! आज संध्याकाळी त्याच्या कडे एक हजार वराह पोचते करतो." विघ्नहर्ता गणनायक म्हणाला.

दगडाच्या मूर्ती परस्परांशी बोलत असलेल्या ऐकून चकित होऊन लोभगुप्त लगेच उठला आणि सत्यशर्माच्या घरी जाऊन म्हणाला–"शर्मा, तुला पैशाची फार गरज आहे, म्हणे! पांचशे वराह देतो, घे." असे सांगून पांचशे रुपये देऊ लागला.

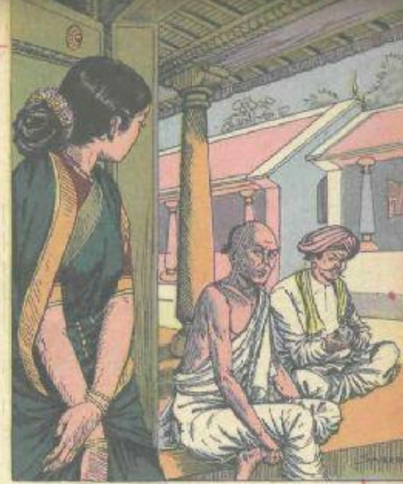
सत्यशर्मा त्याला म्हणाला–"अहो साव-कार! कालच तुम्ही नाही का म्हणालात की व्याजासकट तुम्ही दिलेले कर्ज फेडलं नाही तर मी घर रिकामं करून तुम्हाला दिलं पाहिजे म्हणून? मग आणखी हे पांचशे कसे काय फेडायचे?"

लोभगुप्त म्हणाला–"तुझ्या मनात ती शंका आहे का? तू हे पांचशे घे आणि आज संध्याकाळी तुला जी रक्कम मिळेल ती सर्व मला दे म्हणजे झालं!"

सत्यशर्मा काय उत्तर द्यावं म्हणून घुट मळत असतां त्याची बायको म्हणाली–"पहिल्याने ती रक्कम तर घ्या! तिकडे होणारी व्याही मंडळी बराच वेळ झाली वाट पहात बसली आहेत.

सत्यशर्माच्या मुलीचे लग्न नुकतेच ठरलं होते. नवरदेवाच्या आईवडिलांनी पांचशे वराह किमतीचे दागिने मुलीच्या अंगावर घातले पाहिजेत असा हट्ट धरला होता.

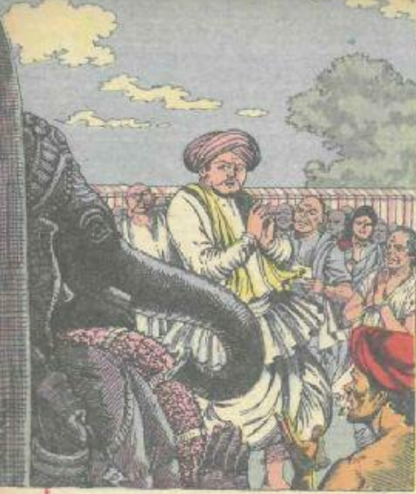
सत्यशर्मा लोभगुप्ताला म्हणाला–"सायं-काळी मला जी रक्कम मिळेल ती द्यायला

मला कोणत्याही प्रकारे हरकत नाही. परंतु मिळण्याची चिन्हे मुळीच नाहीत..." असे म्हणत मागे पुढे करीत असतां लोभगुप्त म्हणाला–"ते सर्व सोड! आपण शेजारी, मी आतां देतो आहे, तू नंतर दे! एवढ्यासाठी इतके आढेवढे घेण्याची गरज नाही." असे म्हणत त्याने पांचशे वराहांचं बोचकं सत्यशर्माच्या हातात ठेवलं.

सत्यशर्मा सत्यप्रतिज्ञ असल्याची लोभ-शर्माला खात्री होती.

संध्याकाळ व्हायची वेळ झाली, परंतु सत्यशर्माला कोठून व कसे किती वराह मिळणार आहेत याची कल्पनाही नव्हती. लोभगुप्त घाबरून देवळात गेला आणि

गणपतीची सोंड धरून ओढीत म्हणाला– "कायरे विघ्नहर्त्या! सत्यशर्माला एक हजार वराह दे की जाऊन!" असं तो म्हणत असतां त्याचा हात सोंडेच्या सांधींत अडकला आणि काढण्याचा यत्न केला तरी निघेना, उलट जास्तच घट्ट अडकला.

हात दुखू लागल्यामुळे लोभगुप्त कण्हू लागल्यावर विघ्नहर्त्याची मूर्त म्हणाली– "तू सत्यशर्माला एक हजार वराह जितक्या लवकर देवविशील तितक्या लवकर तुझी सुटका होईल."

लोभगुप्त दुसऱ्या हाताने कपाळ फोडीत ओरडला–"देवा! हा अन्याय आहे! पांचशे मी पहिल्यानेच दिले आहेत ना!"

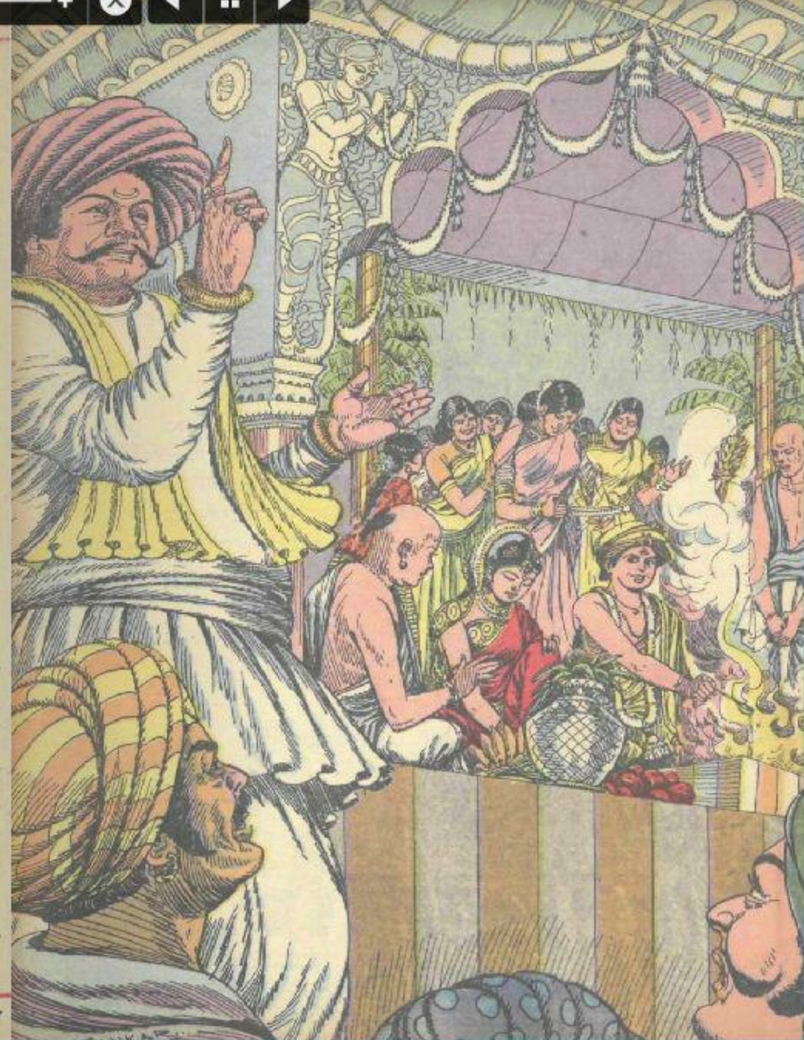
"अस्सं! म्हणजे पांचशे देऊन एक हजार काढण्याचा तुझा विचार होता तर! फुकटात पांचशे वराह मिळविण्यासाठी, होय ना? या पापाचं प्रायश्चित्त म्हणून तू या पांचशे वराहांव्यतिरिक्त सत्यशर्माला पांचशे वराह दे आणि त्याच्या मुलीचे लग्न तू स्वतःच्या घरचे समजून त्याला लागणारा सर्व खर्च दे!" असा गंभीर स्वर मूर्तीतून लोभगुप्ताला ऐकू आला.

लोभगुप्ताने आपल्या घरच्या लोकांना बोलाविले आणि सत्यशर्माला बाकीचे पांचशे वराह देवविले. नंतर कर्ज फिटल्याचे सांगून सत्यशर्माच्या मुलीचे लग्न करून देण्याचे वचन दिले. एवढे झाल्यावर त्याचा हात सुटला.

लोभी माणसाला चांगली शिक्षा झाली, म्हणून गांव भर चर्चा झाली.

लोभगुप्तने सत्यशर्माच्या मुलीचे लग्न स्वतःच्या मुलीच्या लग्नासारखे थाटा-माटाने करून दिले. तेव्हांपासून लोभ-गुप्तने आपली लोभीवृत्ती सोडली आणि अन्यायाने संपादिलेली मिळकत धर्मकार्या-साठी खर्च केली. तो विघ्नहर्त्या गणपतीचा कृपापात्र झाला आणि सदाचारी म्हणून प्रसिद्ध झाला.

ही गोष्ट सांगून पावन मिश्रने गण-पतीचा प्रसाद आणून सर्व मुलांना वाटला.

मुलांनी प्रसाद तोंडात टाकला आणि हसत खेळत घरी निघून गेली.

आणखी एकेदिवशी सायंकाळी एका मुलीने आणखी एक चित्र दाखवून त्याची गोष्ट सांगायला विनंती केली. पावन मिश्र गोष्ट सांगू लागले.

कल्याणी नगरी कलहकंठीनांवाची एक श्रीमंत बाई रहात असे. सुनेने माहेरून सोन्याचे पुष्कळ दागिने आणले नाहीत, म्हणून ती सुनेला वेळीअवेळी टोचून बोले आणि शेवटी तिला निर्दयपणे तिने माहेरी पाठवून दिले.

कलहकंठी हे तिला नाव मिळाले असूनही त्या श्रीमंत कलहकंठी सासूची सून सौदामिनी दु:खाचा डोंगर डोक्यावर घेऊन आपल्या माहेरी निघाली. परंतु वाट चुकून ती एका जंगलात गेली. भुकेने तिचा जीव कासावीस झाला आणि बेशुद्ध होऊन ती एका कवठाच्या झाडाखाली पडली.

आपण माहेरी गेलो तरी फायदा नाही. कारण तिच्या लग्नासाठीच तिच्या वडिलांनी फार मोठे कर्ज करून ठेवले होते. मग आणखी दागिने कोठून आणणार? म्हणून त्या अरण्यातच मरण आलेले पत्करले. असा विचार ती मनात करीत असतां झाडावरून एक कवठ गळून पडले आणि गणंगळतती पडली होती तेथेपर्यंत तिचा हात पोचेल अशा जागी येऊन थांबले. ते घेऊन सौदामिनी उठून बसली असतां जमीन हादरली आणि एक हत्ती अंगावर धावून येत असलेला दिसला.

सौदामिनीच्या मनात लहानपणापासूनच गणपतीवर फार भक्ती होती. गणपतीचे मनात स्मरण करून हत्तीच्या पायाखाली स्वत:ला देऊन आत्महत्येला ती तयार झाली. ती हत्तीला सामोरी गेली, परंतु तो एकदम जागच्या जागी थांबला.

हत्तीने सौदामिनीच्या हातातले कवठ सोंडेने घेतले व तोंडात घालून आशीर्वाद देत असल्यासारखी सोंड डोक्यावर ठेवून तिचा हात पकडला व तिला सरळ एका मोठ्या गुहेत घेऊन गेला.

गंधर्व राजकुमारी

[९]

वीरांगनांची अधिकारिणी जी म्हातारी होती ती म्हणाली ते ऐकून हसन मोठमोठ्याने रडू लागला. त्याचा दु:खी चेहरा पाहून म्हातारी कळवळून म्हणाली– "मग मी तरी काय करू? तुला या बेटावर उतरू दिलं याबद्दलच माझ्या झिंजा ओढल्या जातील. तू मागशील तेवढे धन देते, घेऊन जा. ते तुला आयुष्य भर पुरेल; बादशाहासारखा सुखोपभोग भोगीत आनंदाने आयुष्य घालव."

हसन तिचे पाय धरून म्हणाला–"माझे प्रयत्न यशस्वी झालेच पाहिजेत. नशीब माझ्या पाठीशी आहे. म्हणून कष्ट सहन करावे लागले तरी मी येथवर पोहोचू शकलो. प्रयत्न सोडून देण्यापेक्षा मरण पत्करले."

हसन आपला हट्ट सोडणार नाही, हे म्हातारीने ओळखले. म्हणाली–"जे व्हायचं असेल ते होईल. तुझ्याबरोबर मी आपला जीवही द्यायला तयार आहे. 'वाक् वाक्' बेटे एकूण सात आहेत. गंधव चक्रवर्तीच्या सात कन्यांच्या हातांत ती एकेक आहेत. आपण आहोत ते बेट थोरल्या राजकुमारीचं आहे. तिचे नाव नूरउल हुदा असे आहे. तिला तुझ्या विषयी सर्व सांगून तिला तुझ्यासाठी काहीं करुणा होईल असे करून मी येते." असे सांगून म्हातारी निघून गेली.

नूरुल हुदाने म्हातारीला पाहून आसनावरून उठली व तिला आदरपूर्वक एक आसन दाखवून विचारले–"काही विशेष चांगली बातमी आणली आहेस वाटतं? किंवा काही मागायला आली आहेस?"

"माझे आई, महाराणी! आज एक विचित्र गोष्ट घडली. एक तरुण मुलगा कसा आला देव जाणे, आपल्या बेटाच्या

तीरावर येऊन पडला आहे. तो रडत होता. मी चवकशी केली. भाग्याचा फेर त्याला या बेटावर ओढून घेऊन आला. तो आपल्या बायकोला शोधीत इकडे आला म्हणे. त्याने आपल्या बायकोचे खूप वर्णन केले. त्या वर्णनावरून तू किंवा तुझ्या बहिणींपैकी कोणीतरी एक असावी असे मला वाटले. तो मानवच असला तरी कमालीचा सुंदर आहे." म्हातारी म्हणाली.

नूरुल हुदा ऐकतांच संतापली. म्हणाली–"थेरडे! पापिष्टे! आपल्या बेटावर तू एका पुरुषाला पाऊल कसे ठेवू दिलेस? मी तुझं रक्त पिऊन तुझी हाडं मोडून खाते! मी त्याला एकदां पाहाते. अटक करून घेऊन ये त्याला. त्याने आपल्या बेटावर उतरून ते अपवित्र केले आहे."

ती म्हातारी तोंडातल्या तोंडात बडबडली–"हा पोरगा माझाच जीव घ्यायला निघाला की!" आणि थरथर कापत हसन होता तेथे आली आणि म्हणाली–"जिवंत प्रेता! नीघ लवकर! आमच्या राणीसरकार तुला पाहणार आहेत म्हणे!" हसन त्या म्हातारीबरोबर निघाला.

ती दोघं आली तेव्हां नूरुल हुदाने तोंडावर बुरखा घेतला होता. हसनने तिला लवून सलाम केला. नंतर त्याने तिची स्तुती करून काही कविता म्हटल्या. गंधर्व चक्रवर्तीची कन्या सर्व ऐकून घेतल्यावर म्हातारीला "विचार त्याला" या अर्थी खूण करीत असल्यासारखी दिसली. म्हातारी हसनकडे वळून म्हणाली–"महाराणी सरकार तुझं नाव, तुझ्या बायकोचे नाव व तुझ्या मुलाची नावे विचारीत आहेत!"

हसन गंधर्व चक्रवर्तीच्या कन्येकडे वळून म्हणाला–"महाराणी, मी हसन नावाचा फुटक्या नशिबाचा एक तरुण आहे. मी इराक देशातील बगदाद शहराचा राहणारा आहे. मला माझ्या बायकोचे नाव माहीत नाही. आम्ही आमच्या मुलींची नावे अनुक्रमे नासिर व मन्सूर अशी ठेवली होती."

"तुझी बायको तुला कां सोडून गेली?" विचारतां हसनने त्याला ते माहीत नसल्याचे सांगितले व म्हणाला–"परंतु तिने स्वच्छेने मला सोडले असेल असे मात्र मला वाटत नाही. ती निघाली ती बगदाद येथील खलीफांच्या राजवाड्यातून आणि उडून जाण्यासाठी तिने पक्ष्यांची वस्त्रे वापरली होती. निघतांना माझ्या आईला तिने ती वाक् वाक् द्वीपांत शोधलं तर सापडेन," असेही सांगितल्याचे हसनने गंधर्व चक्रवर्तीच्या राजकन्येला सांगितले.

इतका वेळ गप्प राहिलेली नूरुल हुदा म्हणाली–"तुझ्या बायकोचे तुझ्यावर प्रेम नसते तर तिने ती राहाते ती जागा सांगितली नसती. तुझ्यावर तिचे प्रेम असेल तर ती तुला सोडून गेली नसती."

त्याच्या बायकोचे त्याच्यावर किती गाढ प्रेम होते याची अनेक उदाहरणे देऊन, तिच्या मनात उडण्याची तीव्र आवड होती व तो मोह ती सोडू न शकल्यामुळे ती उडून गेली असे अनेक प्रमाणे देऊन हसनने सांगितले.

म्हातारीने सुद्धा थोडेसे साहस करून गंधर्व राजकन्येचे पाय धरले व म्हणाली–"राजकन्ये, मी तुला अंगाखांद्यावर खेळवून लहानाची मोठी केले. म्हणून मी सांगते तिकडे जरा लक्ष दे. या बिचाऱ्या दुर्दैवी

तरुणाला शिक्षा करण्याचा विचार मनातून काढून टाक. तो अनेक हालअपेष्टा सहन करून देवाच्या कृपेनेच येथवर पोहोचू शकला आहे. आपण याला आपला एक पाहुणा मानणेच योग्य होईल. याने ज्या थोड्या चुका केल्या असतील त्या सर्व बायकोवरच्या प्रेमापोटीच केल्या आहेत. त्याबद्दल त्याला क्षमा कर. हा उत्तम आशुकवी आहे. तू तोंडावरचा बुरखा बाजूला सार. पहा तर तुझे रूप पाहून तो किती सुंदर कविता करतो त्या!"

हसन कशा कविता करतो हे ऐकण्याचं कुतूहल वाढल्यामुळे नूरुल हुदाने आपल्या तोंडावरचा बुरखा बाजूला सारला. हसनने

"महाराणी, तुमच्यात व माझ्या बायकोच्यात कोणत्याही अवयवांत मुळीच फरक नाही. तरी दोघीत फरक मात्र आहे. ते मी ओळखू शकतो, वर्णन करून सांगू शकत नाही." हसन म्हणाला, यावरून गंधर्व राजकन्येला दोन गोष्टी स्पष्ट कळल्या—त्या पुरुषाचं मन आपल्यावर आकर्षित होणं शक्य नाही आणि त्याची बायको आपल्या इतर सहा बहिणींपैकी एकजण असली पाहिजे. तिला हसनचा भयंकर राग आला आणि त्याची बायको असलेल्या तिच्या बहिणीचा फार हेवा वाटला. आपल्या सहा बहिणींपैकी याची बायको कोण हे कळल्या नंतर तिला आणि याला काहीतरी कठोर शिक्षा करण्याचंही तिने मनात ठरविले.

तिचे तोंड पाहिले मात्र तो 'ओ हो हो!' असे म्हणत बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडला.

गंधर्व राजकन्येला पाहतांच हसन बेशुद्ध पडलेला पाहाल्यावर म्हातारीने त्याचा औषधोपचार करून त्याला शुद्धीवर येताच कारण विचारले. हसन स्वतःला आवरू न शकल्याने दुःखी स्वरात म्हणाला—"ही राजकन्या हुबेहूब माझ्या बायकोसारखी आहे. परंतु माझी बायको मात्र ही नव्हे!" ते ऐकून गंधर्व राजकन्या मोठ्याने हसली व म्हणाली—"तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे तुझी बायको आणि मी दोघांच्या रूपात बरेच साम्य आहे. फरकही आहेच. तर साम्य काय आणि फरक काय? आणि तो कशात?"

ती म्हातारीकडे वळून म्हणाली—"तू आतां येथून जा आणि माझ्या सहा ही बहिणींना बोलावून घेऊन ये. मी त्यांना भेटायला बोलाविले आहे म्हणून सांग आणि बरोबर बोलावून घेऊन ये. या तरुणाविषयी चकार शब्द बोलू नकोस, समजलं!"

त्या म्हातारीला तिच्या मालकिणीच्या मनातल्या हेतू काय आहे, कळले नाही. म्हणून ती घाईघाईने एकेका बेटावर गेली आणि एकेका गंधर्व राजकन्येला बरोबर घेऊन शेवटी गंधर्व राजाच्या सर्वांत धाकट्या राजकन्येकडे गेली. ही राजकन्याच हसनची बायको होती. तिच्यावर गंधर्व राजाचे अपार प्रेम होते. म्हणून तो तिच्याकडेच रहात असे. आपल्या सर्वात धाकट्या मुलीला ती जाऊ लागली तेव्हां त्याने नकार दिला. त्याला काहीतरी अपशकून झाल्याचे सांगून तो आपल्या धाकट्या मुलीला 'नको जाऊस' म्हणाला.

"अक्काने मला मेजवानीसाठी बोलावून सर्व तयारी केली असतां गेले नाही तर कसं हो, बाबा? मी भेटून दोन वर्षे झाली आहेत. आतां मी 'नाही' म्हटलं तर तिला राग नाही का येणार? मला कसली भीती किंवा भय? एकदां मी कित्येक दिवस भेटले नाही म्हणून तुम्ही फार काळजीत पडलांत. पण मी परत आले नाही का? तशीच मी या खेपेसही नक्की येईन. शिवाय मी तशी दूर कोठेही जात नाही. आपल्या बेटांपैकी एकावर जाते आहे ना!" हसनची बायको आपल्या वडिलांना म्हणाली.

आपल्या अक्काकडे फक्त काही दिवस राहून परत येण्याचे वचन दिल्यावर तिला तिच्या बापाने जायला परवानगी दिली. म्हातारी सहा बहिणींना बरोबर घेऊन नूरुल हुदाकडे जाण्यासाठी निघाली. बहिणी यायच्या आधी नूरुल हुदाने ठेवणीतले कपडे काढून नटून दागिने वगैरे घातले व तयार झाली व सिंहासनावर बसून राहिली. तिच्या समोर हसन दीन वदनाने उभा होता. त्याच्या चारी बाजूला वीरांगना तलवारी उपसून तयार उभ्या होत्या.

म्हातारीने पुढे येऊन नूरुलहुदाला तिच्या बहिणी आल्या असल्याचं सांगितल्यावर तिने एकेकीला बोलावून घेऊन यायला म्हातारीला सांगितले. त्यातली थोरली आली. नूरुलहुदाने तिला हाक मारून प्रेमाने तिला जवळ बसविले आणि हसनला विचारलं—"मानवा, ही आहे का रे तुझी बायको?"

हसन म्हणाला—"ही एक अपरूप सुंदरी आहे. तरी हिच्यात व माझ्या बायकोत बरेच अंतर आहे. मी ते शब्दात वर्णन करून सांगू शकणार नाही.

(पुढील अंकात संपूर्ण)

